

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-245-9-2>

2.1 СВІДОМІСТЬ ЯК ПРОЦЕС І РЕЗУЛЬТАТ «СПІВІДНЕСЕННЯ Я ЗІ СВІТОМ» (Каліщук С. М., Сергєєнкова О. П.)

Феномен свідомості є питанням з континуумом множинних відповідей про психічне буття людини в світі, її особистісну, соціальну, професійну історії, про життєвий шлях у світі. Відносини між людиною і світом викликали історично незмінний інтерес як у науковців різних галузей знань, так і у практиків духовно-релігійних течій. Сучасне онтологічне тло наукових розвідок феномену свідомості окреслює чималу площину досліджень і містить напрацювання переконливих схем аналізу й опису (філософських, нейрофізіологічних, квантово-механічних, загально-системних, динаміко-системних, психологічних) та доказових пояснень механізмів її функціонування, властивостей, структури і змісту [18].

З одного боку, напрацьовані наукові здобутки склали базу психологічних знань, яка має методологічний ресурс встановити новий парадигмальний етап фундації психології 21 століття. На цей етап вказує Ю.М. Швалб, цілком справедливо наголошуючи на «потребі і можливості побудови свідомісно-центрованої психології» [52, с. 154]. Подібні ідеї звучать в роботах А.Ю. Агафонова, В.М. Аллахвердова, Б.С. Братуся, В.П. Зінченко, М.В. Папучи, А.В. Фурмана, в яких категорія «свідомість» виокремлюється в якості предмета психології [1; 3; 8; 16; 34; 45]. З іншого боку, відсутність єдиної доктрини свідомості у загально-психологічній теорії призвела до широкої різноманітності понять та одиниць аналізу, які використовуються дослідниками, а тому і до різноплановості побудованих концепцій.

До переконливих спроб подолати роздрібненість знання про свідомість на окремі «субзнання» відносимо аксіоматично

вибудовану смислову теорію свідомості А.Ю. Агафонова; системну теорію двох модусів реальності М.В. Папуча; теоретико-методологічне обґрунтування Ю.М. Швалбом історико-культурних сутнісних постулатів системи «Ситуація – Свідомість – Культура» [1; 34; 52]. Положення про соціальну та діяльнсно опосередковану генезу свідомості окреслює простір для вивчення процесу привласнення загально-культурного змісту, що існує в якості упредметнених проявів у соціальному середовищі (Л.С. Виготський, С.Д. Максименко) [10; 29].

Крім того, відповідно до генетично-моделюючого підходу С.Д. Максименка, суб'єктивним результатом активності свідомості є динаміка суб'єктивно значущого фрагмента буття людини [29]. Фрагмент дійсності людини є стабільно-динамічним утворенням, що відображає об'єктивований слід індивідуального процесу життєвого руху з нескінченністю його вимірів, з переплетенням, як слушно вказує С.Д. Максименко, різних ліній розвитку й їх історією [30].

Саме тому, пошук відповідей на питання: «Як свідомість створює суб'єктивні образи реального Світу?» та «Як знаходяться, породжуються, реорганізуються смисли й смислові утворення: схеми, сценарії, метафори, символи?», спрямовує на окреслення онтогенетичного модусу розвідок свідомості.

Онтогенетичний модус дослідження свідомості зумовлює предметну зосередженість на її процесуальній дії, а саме – на знаходженні змісту того, що і яким чином створює (породжує) себе у співвіднесенні Я зі світом (життям, предметним світом або світом людей).

Саме тому онтогенетичний аналіз психологічних теорій свідомості передбачав упредметнення змістових та структурно-функціональних засад, які б розкривали витоки, закономірності функціонування та смислові механізми взаємовідношень між «Я» і «Світом». В результаті диференційовано три вектори дослідження смислової будови свідомості: становлення (мікрогенеза), динаміка (макрогенеза), екзистенційно-процесуальний.

2.1.1 Мікро- і макрогенеза смислової конструкції свідомості (теоретичний огляд)

Знаходження першопричин *становлення внутрішнього світу особистості* й формування персонального досвіду відображення (орієнтації, відтворення, породження і перетворення) зв'язків у

співвідношеннях «Я» зі «Світом» упереднюються у відповідних конструктах – одиницях їх аналізу, зокрема це – «кристалізовані» патерни та «психологічна правда» (А. Адлер); «імплицитний порядок зв'язку свідомого і несвідомого» (Т.С. Яценко); «цілісна комунікативна тканина свідомості» (С. Гроф); «імпринтинги та еволюційний розвиток множинного «Я» (Р. Уілсон).

До теорій трактування мікрогенези свідомості, в першу чергу, відноситься Індивідуальна психологія А. Адлера, в якій розкриваються умови формування цілісності свідомості та побудови відносин між свідомістю й тілом [58]. Лінія розвитку людини окреслюється автором як напрям від спадкоємного матеріалу і вражень, отриманих від оточуючого світу до пристосування їх до власного прагнення щодо переваги. Первісна дитяча «кристалізація» особистості проявляється у:

- 1) значенні, яке надається власному життю;
- 2) меті, яку людина намагається досягнути;
- 3) способі досягнення мети;
- 4) емоційних схильностях.

Динаміка життя, згідно з поглядами А. Адлера, є встановленням кристалізації, що підкоряється загальній тенденції, яку можна відобразити схематично (рис. 1).

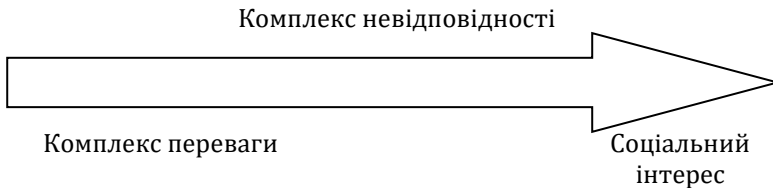

Рис. 1. Вектор і сили «кристалізації» патернів особистості

Вагомим в теорії А. Адлера є питання формування «стилю життя» людини та його впливу на світосприйняття як закріпленого пристосувального комплексу. «Стиль життя» характеризується, як слушно наголошує автор, трьома особливостями: дуже раннім віком становлення, помилковістю і значною усталеністю [2]. «Стиль життя» детермінується «схемою апперцепції», що містить уявлення про себе та світ на двох рівнях:

1) на рівні конструкції образів себе і світу, які складаються з елементів, зв'язків і станів особистості;

2) на рівні суб'єктивної інтерпретації того, що переживається людиною.

В результаті створюється фільтр сприйняття та реагування людини, спрямований на знаходження маркерів, що підтверджують актуальність, модальність, силу впливу, значення, ступінь емоційної фіксації на внутрішніх і на зовнішніх подіях. Відтак, «стиль життя» підкріплює вже існуючу «психологічну правду» дитини про світ і себе [2]. Саме тому А. Адлер зауважує: «Ви знаходите лише те, що ви планували знайти» [58, с. 100].

Тобто, суб'єктивна концепція світу визначає поведінку людини в силу того, що почуття є проявом впливу не реально існуючих фактів, а проявом суб'єктивного інтерпретування та унікального відображення і породження зовнішнього світу. Незважаючи на помилковість того значення, яке людина надає життю та незважаючи на постійні повторення «звичних» (неблагополучних) ситуацій, людині нелегко усвідомити та змінити наявний, сформований у дитинстві «стиль життя». Крім того, відтворення людиною певного патерну поведінки в різних ситуаціях забезпечує ефект повторення, від якого «стиль життя» стає ще міцнішим.

Отже, відповідно до положень індивідуальної психології А. Адлера, світ сприймається через сталу «схему апперцепції», яка забезпечує трактування переживань не після сприйняття, а перед ним. Механізмом помилкового випереджального трактування є обов'язкове узгодження інтерпретації з первісним значенням («психологічною правдою»), яке було надано життю в цілому і прийнято як власний «девіз життя». Г. Мозак виокремив основні складові, обґрунтованого А. Адлером «стилю життя», а саме:

1) «Я-концепція» – це уявлення про себе;

2) ідеал себе є міркуванням про себе в модальності «я таким повинен бути»;

3) образ світу – це суб'єктивні уявлення світу, людей, природи та сприйняття вимог світу до індивіду;

4) етичні переконання особистості [62].

Таким чином, індивід вибірково систематизує і усвідомлює досвід, реалізуючи індивідуальну «схему апперцепції» й формуючи виразну модель співвідношення себе зі світом. Саме тому

«схема апперцепції» за своєю сутністю є смисловою моделлю репрезентації свідомістю світу і себе в ньому.

На різноманітні впливи людина реагує активно і творчо, шукаючи одні враженні та відхиляючи інші. У відповідь на питання: «Що виступає джерелом творчої енергії життя?», А. Адлер вводить поняття «телеологічної сили», в якій тілесні і психологічні зусилля діють разом. Відтак, «Я» є не структурою, а динамічним принципом. Людина через «схему апперцепції», «психологічну правду» та «девиз життя» вибудовує систему взаємодій зі Світом, усвідомлення яких задає рух її розвитку. Зрозуміти людину можна через оцінку її життєвого девізу, який виступає лінзою бачення себе, світу і свого життя.

Функціонування буттєвих вимірів психічного (свідомого й несвідомого) як прояв бінарної системи відносин розглядається в дослідженнях Т.С. Яценко [57]. Системна організація цілісної психіки з передсвідомими утвореннями окреслюється Т.С. Яценко як функціональна взаємна елімінація та, водночас, метасистемна цілісність. Зв'язок «свідоме-несвідоме» пов'язується Т.С. Яценко з поняттям-уявленням «імпліцитного порядку», який полягає у заданості активності психіки слідуванню чомусь, що детерміноване внутрішньо [57, с. 110]. Прийняття факту існування «імпліцитного порядку-зв'язку свідомого із несвідомим» дозволяє пояснювати джерела активності людини в раціональному і в ірраціональному поведінковому акті. Саме тому свідомість трактується Т.С. Яценко як маскування суперечливої сутності психіки захисною системою і, водночас, як засіб їх вияву. Т.С. Яценко зазначає: «Свідоме завдячуючи образам-символам (мрії, мистецтво, релігія, сновидіння, «сни наяву») допускає вихід назовні втаємничених бажань за умов маскування (приховування) їхніх смислів, які оберігаються опорами, що чинять спротив будь-якому проникненню в латентні змісти психіки» [57, с. 111].

Пов'язання суб'єктивної ідеальної реальності та упередженої реальності здійснюється, як справедливого зауважує Т.С. Яценко, шляхом смислового навантаження і створення інформаційних еквівалентів дійсності, процесність яких детермінується існуванням латентного спричинення глибинних імпульсів активності. Вважаємо важливою ідею Т.С. Яценко про визначення «імпліцитного порядку зв'язку свідомого із несвідомим перетином, інтерферентністю енергетичних сіток, за якими перебувають певні інтеграційні метасмисли, дотичні як до свідомого, так і до

несвідомого» [57, с. 112]. Саме наявність імпліцитного порядку пояснює механізми знаходження, «вичерпування» смислів як «суб'єктивного покладання» (термін О.М. Леонтьєва) – суб'єктивного означуваного припущення щодо певної грані реального світу або себе самого.

Питання до-біографічних причин і умов кристалізації емоційних та поведінкових патернів піднімав С. Гроф [13]. Пошук С. Грофом засобів та механізмів відновлення цілісної комунікативної тканини свідомості призвів до створення гіпотетичної, емпірично підтвердженої моделі картографії несвідомого [13]. Багатомірна природа холотропних переживань класифікується автором за трьома планами. Перший план представлено особистим і біографічним несвідомим З. Фрейда. Другий – трансперсональним несвідомим, яке проявляється у спосіб часового і просторового розширення свідомості. Другий план має, як вказує С. Гроф, багаточисленний вираз, зокрема це – над-космічна і мета-космічна порожнеча; свідомість універсального розуму; інтуїтивне розуміння універсальних символів; архетипічні переживання і складні міфологічні епізоди за К. Юнгом; поза-тілесний досвід; планетарна свідомість; єдність із життям та ін. [13]. Третій план холотропних переживань окреслює до-біографічне перинатальне несвідоме, яке знаходиться між особистим і трансперсональним несвідомим та наповнене символами й конкретними переживаннями вмирання й відродження.

На наш погляд, насичений глибинними переживаннями перинатальний довід людини виступає фундаментальною психологічною структурою, яка активується у ситуаціях неможливості і надможливості. Тобто в ситуаціях, що вимагають підвищення особистісних зусиль. Виникнення блоків, що утруднюють прояв таких зусиль пояснюється С. Грофом «психомеханікою» народження і зафіксованими переживаннями («зонами конденсованого досвіду»), які його супроводжують. Слід відзначити, що перинатальний досвід створює структуру ширшу за процеси внутрішньоутробного життя та народження. Він охоплює структури психологічної трансформації свідомості як цілісної інстанції («цілісної комунікативної тканини»). Вибудована С. Грофом «енергетична антропологія» і «онтологія життя людини» розкривають шляхи відновлення цілісності й плинності тканини свідомості. Автор наголошує, що кризи духовного зростання та

психологічної трансформації детермінують необхідність знаходження і розкриття їх завдань, смислу і значення для людини. Різні стани свідомості, як зазначає С. Гроф, є сталими царинами у топології свідомості, їх «корисність» детермінується «економікою свідомості», яка прагне до зняття напруги, тобто, до урівноваженого, збалансованого і вільного стану [13]. Нецілісність свідомості потребує постійної затрати енергії, яка стає типово-звичною, вимагає постійних зусиль і визначає засіб життя та переважні фільтри сприйняття світу. Психотехнікою, яка дає можливість ілюїнувати первісно задані блоки перинатального досвіду на шляху перебігу енергії та трансформувати їх є штучне повторення народження.

Пошуку засад і змістів динамічної цілісності свідомості відповідає топологічна восьми-контурна теорія свідомості Т. Лірі [60]. Теорія отримала розвиток в роботах Р. Уїлсона та описує основні системні рівні, оволодіння якими забезпечує еволюційний розвиток множинного «Я» [43]. Автори виділяють два шари психіки: гомінідний та постгомінідний, кожен з яких складається із чотирьох контурів.

Гомінідний шар відповідає свідомості та пов'язаний із функціонуванням імпринтингів – особистих тунелів реальності, які є безмежними як у системній сталості, так і у часовій тривалості. Створення таких тунелів реальності пов'язується авторами з встановленням нейронних рефлексивних мереж. На першому біовживальному контурі імпринтинги відповідають за безпеку і комфорт та забезпечують уникнення того, що асоціюється зі зовнішньою ворожнечею. Другий емоційно-територіальний контур спрямовується на розкриття ролі й місця людини в соціумі та визначає ритуали домінування або підкорення. Семантичний контур пов'язаний із розвитком мови, символічних систем, а тому забезпечує динаміку й якість створення когнітивних карт і моделей світу – нових імпринтингів. Четвертий – соціо-статевий контур закріплює у людині соціальні табу й включає цивілізаційний моральний процес щодо інших. Гомінідні контури, як зазначає Р. Уїлсон, визначають еволюційний рух людства від минулого до теперішнього часу [43].

Постгомінідний шар відповідає надсвідомості. Перший його контур – холістичний нейро-соматичний (свідомість-тіло) спрямований на формування екстатичних станів і радості життя. Другий – це контур мета-програмування, що забезпечує руйнацію, складених на попередніх рівнях тунелів реальності, догм і

стереотипів мислення. Тому на цьому контурі можливим стає вибір між альтернативними тунелями реальності. Третій контур – нейрогенетичний – відкриває доступ до генетичної інформації та до опанування колективними архетипами. Це контур підключення до «морфогенетичних полів» (термін Р. Шелдрейка). Останній, нелокальний контур репрезентує трансцендентні стани [43].

Можна відзначити, що описана Т. Лірі й Р. Уілсоном контурна будова розкриває динамічний механізм поступу-руху свідомості від фіксованих імпринтингових програм до вільного функціонування «Я», яке відкрите світу у спосіб якісного оволодіння попередніми контурами-рівнями.

Є.В. Балацький обґрунтував необхідність доповнення восьми-контурної системи Р. Уілсона та Т. Лірі, перинатальними матрицями С. Грофа, які визначаються автором як вихідна перед-умова подальшої динаміки свідомості [6]. Вибудована Є.В. Балацьким ієрархічна крос-контурна модель свідомості доводить, що фіксовані імпринтинги виникають як наслідок невдалої інтеріоризації попередніх психічних контурів. Автор наголошує: «Перехід на вищий контур можливий тільки тоді, коли відбулася інтеріоризація нижчих контурів, тобто їх розпізнання з усіма властивими зв'язками і відносинами. Відповідний контур у вигляді характерної для нього системи відносин і взаємодій входить у внутрішній світ людини у вигляді ідеальної моделі, в якій задаються всі неістотні зв'язки і параметри» [6, с. 60].

У пошуку джерел смислової будови свідомості, вважаємо ключовою ідею про динамічну й перехресну крос-контурну ієрархічну модель функціональних її властивостей, яка висунута та обґрунтована Є.В. Балацьким на прикладі виникнення важких захворювань. Означена крос-контурна модель є топографічною й функціональною основою не тільки пояснення динаміки свідомості, але й знаходження конкретних точок інтервенції, зокрема на рівні перинатальних матриць, з метою оптимізації їх поступальної, спрямованої на розвиток й підвищення якості життя дії.

До другої групи теорій, що відкривають онтогенетичний модус дослідження смислової будови свідомості віднесено **доктрини пояснення динамічного руху «самоорганізації» свідомості**. Одиницями аналізу макрогенези свідомості є «динамічний потік» (У. Джеймс); «індивідуалізація та емоція як джерела свідомості» (К. Юнг); «слово (мова, знак) як знаряддя соціального контакту» (Л.С. Виготський); «взаємозумовленість свідомого і несвідомого»

(З. Фройд); «дія первинної і вторинної динамічних систем єдиної макросистеми – психіки» (В.М. Цапкін); «чуттєва тканина, значення та особистісні смисли» (О.М. Леонт'єв); «синхронічний акт гетерогенезу свідомості» (В.П. Зінченко); «семіотична організація свідомості» (М.М. Бахтін); «сміслова вісь руху відношення до світу через час і дію» (Б.С. Братусь); «перевірка й узгодження власних гіпотез» (В.М. Аллахвердов); «смисли як тексти пізнавальних контурів свідомості» (А.Ю. Агафонов).

В цьому вагомому кластері досліджень представлені видатні й переконливі підходи, ідеї, теоретичні викладки, серед яких історично передують погляди У. Джеймса. В роботах У. Джеймса свідомість розглядається як змінний, динамічний потік, що визначає процесуальність свідомості [14]. Головна ідея У. Джеймса аксіоматично сформульована В.М. Аллахвердовим: «Усвідомлюватися може тільки така інформація, яка змінюється або об'єктивно, або суб'єктивно» [3, с. 358]. «Потік» за У. Джеймсом включає в себе нероздільність свідомості й світу, розуму й тіла. Свідомість, згідно У. Джеймсу, виступає водночас і миттєвим, і неперервним процесом, в якому імпульси існують всередині хвили, а хвили снують всередині імпульсів. У. Джеймс виділив такі характеристики свідомості:

- кожен стан свідомості прагне бути частиною особистої свідомості, але проявляє тільки певну частину цілого. Тому виникає ідея «абсолютної роз'єднаності» свідомості й її замкненості на собі;
- кожен стан свідомості унікальний і неповторний, тому свідомість має динамічний характер, тобто, свідомість носить якісь постійної мінливості;
- процес свідомості безперервний, тому спроби виділити елементи свідомості безрезультатні;
- головна особливість свідомості – це безупинна здібність здійснювати відбір, селективність якого задається інтересами й фокусуванням уваги;
- свідомість – це потік суб'єктивних думок;
- свідомість має більш-менш визначену частину – ядро та «бахрому» (периферію) – павутину із асоціацій та почуттів;
- свідомість, водночас, і континуальна, і дискретна [14].

У подальших обговореннях, У. Джеймс описує свідомість як «пульсацію», яка означає поєднання однієї характеристики свідомості із іншими. А тому в первинному плинні свідомості, згідно У. Джеймсу, перебуває співіснування «сутнісного» і «плинного»

аспектів, а «роль свідомості полягає у співвідношенні ... одночасних можливостей ... шляхом придушення або нарощення сили уваги» [цит. за: 48, с. 193]. Свідомість, за думкою У. Джеймса, є і реально наявне, і перехідне, і пульсацію, і безперервну хвилю. Автор наголошує, що свідомість не містить ніяких матеріальних одиниць та елементів. Образи та почуття являють собою затримки усвідомлення і відображають уповільнені частини «потоків». Швидкісні ж частини задають свідомості спрямованість. Перехідні моменти – це «ореоли», які відкривають смисли, що породжують думки. На питання про існування свідомості, У. Джеймс відповідав негативно, не визнаючи наявності унікальних і зумовлюючих її характеристик та самостійної сутності. Водночас, У. Джеймс наголошував, що не існує нетілесної свідомості, незалежної від індивідуального досвіду, що включає в себе простір та час. Це означає, що автор наголошував на відсутності характеристик свідомості, які б протиставили свідомість і Світ. За У. Джеймсом, свідомість і Світ – це різні організації однієї фундаментальної основи. Сутність буття, як зазначав У. Джеймс, це точка перетину суб'єктивного (Я-є-Тут) та об'єктивного (зовнішні фактори). Таким чином, «потік» У. Джеймса є дзеркалом фізичної реальності, яка стикається із світом життя й нероздільна з ним, а сам механізм віддзеркалення є процесом знаходження або породження смислів.

В глибинній психології динамічний рух самоорганізації свідомості пояснюється механізмами взаємозумовленості свідомого і несвідомого. Аналітична психологія К. Юнга та психоаналіз З. Фрейда інтерпретують суб'єктивний досвід особистості неоднаковими категоріями, розкриваючи різні його грані, але ж загальною призма залишається, як слушно наголошує В.М. Аллахвердов, єдиною, а саме: «свідомість не завжди знає, що вона знає про себе і зовсім нічого не знає про те, чого не знає, а саме: про несвідоме» [3, с. 179]. Водночас, в глибинній психології свідоме «Я» та несвідоме «Воно» парадоксально переплетені. З одного боку, свідомість є породженням несвідомого, його продуктом, з іншого боку, несвідоме – це те, що було витиснуте зі свідомості. При побудові ієрархічної інтерпретації, в першому випадку, свідомість є нащадком несвідомого, а в другому випадку, свідомість – це фундатор несвідомого. В цій взаємозумовленості полягає коріння мікрогенези поліфонії свідомості та багатоваріативного означення глибинних семантичних структур.

Згідно з поглядами К. Юнга, свідомість теоретично не має меж, а тому існує даність динамічного породження свідомості в процесі індивідуалізації або особистісної інтеграції, тобто, зростання її цілісності. Поняття «розвиток» та «індивідуалізація» протилежні. Розвиток, за К. Юнгом, включає інтегрування у свідомість нового матеріалу, зокрема, придбання знань про світ й про себе і тому виконує функцію збільшення поінформованості свідомості. Індивідуалізація є прагненням до єдності свідомого і несвідомого, є процесом створення цілісності через встановлення зв'язків між «Его» та «Самістю» [54]. Кожна з головних рис особистості, а саме: «Его», «Персона», «Тінь», «Аніма» («Анімус»), «Самість» є архетипами, себто, наслідуваними схильностями відповідати світу певним засобом. Це первісні образи й wspomини про інстинктивні енергії колективного несвідомого. «Его», як зазначав К. Юнг, є центром свідомості, а «Самість» є центром всієї психіки, що складається зі свідомих та несвідомих процесів. «Его» забезпечує почуття сталості в житті, протидіє порушенню зафіксованого гомеостазу, спрямовує людину планувати та аналізувати свій досвід. На початку процесу індивідуалізації здійснюється розкриття «Персона», яка теж відноситься до свідомого аспекту особистості та виконує функцію захисту, але не має можливості інтегрувати «Самість», бо приховує її. «Персона» носить інструментальний і захисний характер та є змінливою частиною особистості.

Той матеріал, що стоїть за певним архетипом у кожному унікальному випадку здатний викликати найпотужніші емоції, які, згідно з поглядами К. Юнга, являють собою ключову силу запускання процесу індивідуалізації. Метою процесу індивідуалізації є ініційований «Самістю» процес переміщення «Его» в центр психіки на однакову відстань від свідомого та несвідомого. В результаті такого переміщення отримується знання (знаходяться смисли) і привноситься єдність в інтеграцію свідомого і несвідомого матеріалу [55, с. 91].

Вихідною точкою такого динамічного руху свідомості К. Юнг визначав емоцію. «Емоція – є головним джерелом свідомості» [55, с. 96]. Тобто автор підкреслював, що кожна реальна внутрішня зміна у знаннях (знайдених смислах) має емоційну компоненту. Крім того, функція інтуїції, згідно з К. Юнгом, вагомо впливає на зміст свідомості. Сам процес зростання свідомості автор описує як:

- 1) зменшення пласту особистого несвідомого, що накладався на колективне несвідоме;
- 2) розривання попередньої фіксованості свідомості на надчуттєвому особистісному інтересі;
- 3) зменшення вразливості свідомості;
- 4) скорочення набору егоїстичних бажань, страхів, надій та амбіцій;
- 5) прийняття функції зв'язку Я зі світом об'єктів, що забезпечує нерозривну єдність Я зі світом у цілому.

Свідомість керує волею, яку К. Юнг розглядав як енергію. Розвиток волі пов'язаний із засвоєнням культурних цінностей та моральних стандартів. Воля залежить від свідомого мислення та дії, має опосередковану владу над інстинктивними процесами, але сама, в свою чергу, не може активно впливати на несвідомі процеси. К. Юнг виділив чотири фундаментальні психологічні функції: мислення, почуття, відчуття та інтуїцію, кожна з яких здатна розвинути за екстравертним або інтровертним типом. Означені функції та типи забезпечують виділення шістнадцяти специфічних функціональних різновидів свідомості особистості. Присутність провідної та підлеглої функцій дає можливість особистості вибудувати чітко окреслений підхід у власних співвідношеннях зі світом, в силу того, що його сприймання є результатом комбінації всіх функцій [54].

Пошук З. Фройдом механізмів утворення змісту несвідомого та його прояву в свідомості призвів до відкриття операцій «конденсації» та «зміщення». «Конденсація» як поєднання окремих елементів у загальний контекст, пов'язує багатомірними зв'язками ключові для людини образи світу, себе і відношень з іншими. Кожен зв'язок відкриває мисленнєві детермінації елементів контексту і зумовлює їх множині варіативні суб'єктивні інтерпретації. «Зміщення» має спрямованість на єднання другорядних елементів образів та їх репрезентацію з метою відкриття прихованого змісту. Несвідоме містить означуване, смисл якого прихований. Саме тому знаходження смислу визначається як знаходження втраченого означуваного, тобто, знаходження суб'єктивного означуваного припущення.

На семіотичну модель взаємодії свідомості й несвідомого в концепції З. Фрейда звертає увагу В.М.Цапкін [49]. Зокрема, В.М.Цапкіним визначається дві принципово різні мови і форми мисленнєвої діяльності: первинний і вторинний процес. Первинним процесом виступає несвідоме, яке оперує мнемічними слідами

модальних відчуттів та відрізняється семантичною конденсацією, низькою диференційованістю, континуальним характером мислення та предметними уявленнями. Вторинний процес – свідоме – оперує мовленнєвими уявленнями, характеризується абстрактно-логічним мисленням та дискретністю мисленнєвих операцій. Первинний процес керує вторинним, але не має жодної ознаки свідомого [49].

Тому людина, за думкою З.Фрейда, завжди пояснює свою поведінку, але не завжди те, що свідомістю вбачається як дійсне пояснення власних вчинків та як слідство певної суб'єктивно проінтерпретованої причини відповідає реальним, незалежним від самої людини обставинам. Пошук З.Фрейдом методичних можливостей емпіричного вивчення істинного змісту свідомості актуалізували психоаналітичні методи аналізу снів і «маленьких випадковостей», тобто, випадкових помилок, описок, пробілів у поясненні власної поведінки, забування імен, речей, намірів тощо. Наголошуючи на наявності всезагального світового зв'язку, З.Фрейд вказував, що не існує малозначущих подій. Разом з тим, фільтр сприйняття – «цензура», як зазначає А.Лоренцер, зосереджується лише на певних подіях, що пов'язані з неприємними або небажаними переживаннями [28].

Дія первинної і вторинної динамічних систем єдиної макросистеми – психіки – розглядається В.М.Цапкіним в якості пояснюваної парадигми взаємодіючих і взаємозалежних відносин між свідомістю і несвідомим [49]. Компліментарність когнітивно-семантичних структур і функцій, стійкість та адаптивність цих функціонально автономних підсистем визначається, як слушно зазначав автор, єдиною спрямованістю на виконання діяльності та інформаційним, знаковим обміном. «Первинний процес – функціональна система образних і дієвих уявлень, що здійснює симультанну переробку інформації, невербальну комунікацію, образне континуальне мислення. Вторинний процес – дискретна, символічна система мовленнєвих уявлень, реалізує послідовну обробку інформації та організує мово-мисленнєву діяльність і вербальну комунікацію» [49, с. 15].

Динамічний рух свідомості полягає, як зазначає В.М.Цапкін, у «дескридитації потоку смислу», який означає включення процесу означування. Саме тому цей процес є дією пов'язання упредметнених уявлень з мовленнєвими уявленнями внутрішньої

мови. Таким чином, В.М. Цапкіним пояснюється процес перекладу упредметнених уявлень (неусвідомлених смислів) у внутрішню мову (в суб'єктивні смисли й інтерсуб'єктивні смисли – значення) через знаковий обмін та зупинку автоматизованого потоку орієнтації й сприйняття.

Найбільш повно і аргументовано знаково-символічна природа свідомості окреслена у культурно-історичній концепції Л.С. Виготського, в якій пояснюється єдність знаку (слова), соціуму (спілкування) і діяльності та інтеріндивідуальне походження свідомості [11]. Автор наголошував, що сповнене смислами екзистенційне буття проявляється у діяльності, спілкуванні, дії і самосвідомості. Смысл розглядався Л.С. Виготським як результат значення і одиниці будови свідомості [11, с 165]. «Смысл, – зазначав Л.С. Виготський, – є сукупністю всіх психологічних фактів, що виникають в нашій свідомості ... Смысл слова ... виявляється завжди динамічним, текучим, складним утворенням, яке має кілька зон різної стійкості» [11, с. 87]. Саме тому смысл має різні форми мовного виразу. Науковець підкреслював двоїстий характер руху свідомості. Двофакторність, з одного боку, полягає у детермінованості свідомості діяльністю. З іншого, – у розвитку на базі мовленнєвих значень системи смислів, яка встановлює та визначає зміст свідомості. Мовні значення – шлях від думки до слова – є результатом системної єдності спілкування та узагальнення. «Спілкування з необхідністю передбачає узагальнення і розвиток мовленнєвого значення, тобто, узагальнення стає можливим за умови розвитку спілкування» [11, с. 19].

Означена єдність детермінована мовою, яка перебудовує систему відображення об'єкта (предмета, явища). Тому основою оперування предметами є слово як апарат соціальної взаємодії, сумісної діяльності, різних видів спілкування. Означенні положення обґрунтовують тезис культурно-історичної природи психіки і свідомості.

Переживання розглядалися Л.С. Виготським як тут-і-тепер-«прожиття» (пере-життя) і розуміння. Саме тому переживання детермінують смислові утворення, що знаходять упредметнення в діях, мові, в породжених образах і символах. Таким чином, внутрішній світ людини, визначався Л.С. Виготським, смисловою системою, яка знаходиться у динамічній рівновазі афективних та інтелектуальних процесів в силу того, що «у любій ідеї міститься у

переробленому вигляді афективне відношення людини до дійсності, яка представлена в цій ідеї» [11, с. 22].

Питання механізму усвідомлення смислових зв'язків розкривав О.М. Леонтьєв [23]. Автор зазначав: «Свідомість будується, формується в результаті вирішення двох завдань. Перше завдання пізнання реальності: «Що це є?» Друге завдання на смисл, на відкриття смислу: «Що це є для мене?» Останнє завдання, тобто «завдання на смисл», – є важким завданням. У своєму загальному вигляді – це завдання на життя» [23, с. 184]. Таким чином, завдання на життя є завданням розуміння предмета (явища, ситуації, події, об'єктивної реальності) в життєдіяльності людини. Динамічний характер означеним завданням задають емоції, які сигналізують про їх появу і спрямовують пошук відповіді на питання: «Що сталося?»

Системна єдність утворень свідомості, згідно з дослідженнями О.М. Леонтьєва, складається з чуттєвої тканини, значень та особистісних смислів, які визначають динамічний характер і внутрішні «вертикальні» та «горизонтальні» рухи свідомості [22, с. 157]. Вертикальний рух здійснюється окремо за кожним утворенням свідомості:

– чуттєва тканина визначає матерію образу за допомогою різних відчуттів людини і забезпечує знаходження локалізації предмета (явища) та створення відчуття безпосереднього зв'язку з реальністю – породження «почуття реальності» [22, с. 134];

– значення змінюють (розширюють, звужують) контексти. Значення (операційні, предметні, вербальні, рольові) є «надбанням моєї свідомості... узагальненим відображенням реальності, яке вироблене людством і зафіксоване у формі поняття, знання або навіть у формі вміння – узагальненого «образу дії», норми поведінки тощо» [22, с. 299]. Саме тому значення – це неупереджене власним відношенням відображення об'єктивної реальності;

– особистісні смисли складають системи значущих, потребово й мотиваційно зумовлених відношень до предметів (явищ, ситуацій). Смысл відображує відношення мотиву до мети.

Горизонтальний рух пов'язує у багатомірні зв'язки всі утворення свідомості. «Системний аналіз свідомості, – наголошував О.М. Леонтьєв, – вимагає досліджувати структурні утворення свідомості в їх внутрішніх відносинах, породжуваних розвитком форм зв'язку суб'єкта з реальністю, і, значить, перш за все з боку тієї функції, яку кожний з них виконує у процесах презентації

(представленості) суб'єкту світу» [22, с. 135]. Таким чином, вирішення «завдання на смисл» означає усвідомлення смислових зв'язків в результаті співвіднесення людини зі світом, що забезпечує складання інтегрованих значень (вербалізація інтерперсонального смислу) та розширення змістового контексту смислового поля людини.

Онтогенетичний підхід дослідження свідомості обґрунтовував В.П. Зінченко, зазначаючи, що «жодна із численних форм редуції свідомості, незважаючи на всю їх корисність з точки зору опису її феноменології та можливих матеріальних основ, не може бути визнана задовільною. Це пов'язано з тим, що об'єкти, до яких вона редукується, не можуть навіть частково виконати реальні функції свідомості» [16, с. 210]. Модус, що переборює подібну редуцію і дозволяє визначати місце і роль різних системотвірних складових в розвитку свідомості, автор назвав «синхронічним актом гетерогенезу свідомості» [16]. Такий гетерогенез починається зі спроб упредметнення свідомості, а значить із визначення засад конструювання свідомості як предмету дослідження.

Тому В.П. Зінченко підкреслював, що свідомість виступає функціональним органом, який еволюціонує, інволюціонує, характеризується плінністю, реактивністю та почуттєвістю. Функціями свідомості автором визначено:

- діалогізм (з опозицією «Я – зовнішній інший», «Я – друге внутрішнє Я»);
- поліфонію;
- спонтанність розвитку;
- рефлексивність.

Предметна царина свідомості як «живого життя свідомості» розкриває функції, якості та механізми їх координації й взаємодії [16, с. 214].

Структурна будова свідомості, за В.П. Зінченком, має тришарову конструкцію, що вміщує буттєвий (екзистенційний), рефлексивний та духовний шари. Буттєвий шар акумулює «біодинамічна тканина» дії та «чуттєва тканина» образу. Рефлексивний шар створюють взаємодіючі між собою «значення» та «смисли». Духовний шар складають взаємодіючі «Я» і «Ти (інший)». Біодинамічна тканина – це зовнішня форма живого руху, яка заповнюється когнітивними (образ ситуації і образ дії) та емоційно-оцінними смисловими утвореннями. Чуттєва тканина є будівельним матеріалом образу

(наприклад, артикуляційне почуття). Загальними властивостями біодинамічної та чуттєвої тканини є реактивність, чутливість, пластичність та керованість, а результатом їх взаємодії є формування моторних та перцептивних схем. Значення, розглядається автором, як суб'єктивний кристалізований досвід діяльності, спілкування та світосприйняття, як культурно-історичне утворення – «орган життя». Значення класифікуються автором в залежності від елементів шарів свідомості, на: операційні пов'язані з біодинамічною тканиною, перцептивні – з почуттєвою тканиною, предметні – зі смыслом, вербальні – із соціальним досвідом та культурою. Смысл трактується В.П. Зінченко як знання та відношення до буття і діяльностей.

Шляхи визначення смислів пов'язуються В.П. Зінченко з аналізом процесів їх «вилучення (вичерпування)» із ситуації, а також «вичитування» ситуації [16, с. 217]. Процес взаємної трансформації – осмислення значень і означення смислів, науковець визначає як сутність внутрішнього і зовнішнього діалогу, які детермінують процес розуміння і взаєморозуміння. Дельта нерозуміння (важкість осмислення значення) та недомовленість (важкість означення смислу, його знаходження та втілення) виступають необхідними умовами породження нового, творчості, розвитку культури. В.П. Зінченко слушно зазначав: «Можна припустити, що саме в місці зустрічі процесів означення смислів і осмислення значень в зазорі їх розбіжності народжується нове» [16, с. 218]. Акт зустрічі значення зі смыслом породжує полісемію значень і полізначність смислів, а тому супроводжується емоційним зарядом.

Ключовим вважаємо погляд В.П. Зінченко стосовно часткового доступу чуттєвої тканини і смислів самоспостереженню, які маніфестуються відповідно у біодинамічних проявах і у значеннях. Найбільші труднощі, як наголошує В.П. Зінченко, викликає дослідження смислу, хоча ним пронизані всі елементи структури свідомості та предмети діяльності. Але біодинамічна тканина перцептивних і розумових дій, значення і мова задають основу для суб'єктивного покладання і знаходження смислів в силу того, що смысл не існує без них. «Смысл за своєю природою комплементарний: він завжди смысл чогось – образу, дії, предмета, значення, життя, нарешті» [16, с. 220].

Таким чином, «чуттєва тканина», «смысл» та «Я» («Я – концепція») репрезентують суб'єктивність як системотвірний вектор розвитку свідомості. Об'єктивний вектор складається з біодинамічної тканини, значення та «Ти – Інший» як відображення «Я». А смысл є центром системи свідомості в силу її поліфонії, полісемії, а головне, поліцентрованої її конструкції.

Семіотична організація свідомості за М.М. Бахтініним базується на ідеї поліфонічності її природи та діалогічності «Між» свідомостями людей [7]. «Свідомість за своєю сутністю множинна. *Pluralia tantum*», – наголошував науковець [7, с. 345]. Свідомість знаходиться на межі, де зустрічається переживання Я зі Світом, Я із Іншим, Я із іншою неспівпадаючою Свідомістю. Саме така зустріч і є свідомістю, яка культурно-історично зумовлена діалогізмом сутності буття людини, її життям.

Простір «Між», межа, зустріч на міжіндивідуальній території є простором культури, а також простором вчинків та подій (ситуацій, явищ) життя. Цей простір детермінує діалогічність всіх проявів життя: питань, розуміння, відповідальності, які мають форму образу, слова, жесту. Саме так формується «діалогічна тканина» життя [7, с. 318]. Свідомість, що залучена до ситуації, як зауважує М.М. Бахтін, стає «розумним почуттям» і «розумною волею».

Поняття «свідомість», «цінність», «смысл» складають цілісну систему взаємопов'язаного переживання людиною життя. «Смысл підпорядковується цінності індивідуального буття, ... тлу переживання», а «переживання – це слід смыслу в бутті, це відблиск на ньому, зсередини самого себе воно живе ... цим невлотвимим смыслом, бо коли воно не знаходить смыслу, його взагалі немає» [7, с. 187-188]. Смысл є відповіддю на питання, які задаються в діалозі. Саме тому смысл змінює всезагальний смысл події і реальності [7, с. 367]. Отже, свідомість поліфонічна, як поліфонічні і суб'єктивні трактування самого питання й відповіді на нього – множинні знайдені смысли.

Питання граничних цілей буття людини актуалізовані в працях Б.С. Братуся [8]. Пропонуючи розглядати дві площини розвитку людини: горизонтальну (рух діяльностей у часі) та вертикальну (смыслова вісь руху відношення до світу через час і дію), автор підкреслює їх переплетіння і «зустріч» у кожному моменті життя – у відношенні до об'єкта, явища, події. Переплетіння задає спонтанність траєкторії подальшого розвитку – його розгортку або

в горизонтальній, або вертикальній площині. Разом з тим, Б.С. Братусь справедливо наголошує, що особистісний простір буття людини визначається і здійснюється як реальність в площині вертикального виміру [8]. Вертикальна площина виявляє відношення до світу, розкриває людину й її внутрішній світ в плині від сьогодення до майбутнього, вибудовує цінності у відношеннях людини до світу і до себе самої. Діяльність, яка наповнена смисловим відношенням, набуває особистісного відтінку. Тому смислова структура вертикальної площини знаходиться і проявляється через інструментальні горизонтальні зв'язки (через діяльності).

Механізми розвитку смислових відношень, згідно із поглядами Б.С. Братуся, пояснюються культурно-історичною концепцією Л.С. Виготського, а саме: джерело розвитку знаходиться ззовні, носієм джерела є інша людина, смислові відношення знаходяться у просторі між двома суб'єктами, «як вольтова дуга з двома полюсами» [8, с. 16].

Розвиток людини асоціативно уподібнюється автором з образом глобусу, в якому південний полюс визначає вихідну точку народження з потенційними можливостями втілення певного задуму «Бути» і «Жити». Меридіани виступають формою і закономірностями руху людини за лінією життя, де самореалізація є цілісністю задуму і смислу. Північний полюс містить духовний смисловий шар свідомості. Вертикальна смислова будова свідомості, за Б.С. Братусем, є ієрархічною п'ятирівневою структурою з перед-особистісним, егоцентричним, групоцентричним, гуманістичним та духовним рівнями [8]. Процес засвоєння (знаходження) смислів має динаміку від нижчих рівнів до вищих. Смислова концепція свідомості Б.С. Братуся розкриває різні траєкторії «привласнення» смислів особистістю, зокрема, нестійку, ситуаційну, стійку, ціннісну. Кожна ситуація проявляє певний смисловий рівень або їх суперечливий зв'язок. Для кожної людини характерна типова структура смислової сфери і типовий домінуючий або пов'язаний з іншими її рівень.

В психологічній концепції В.М. Аллахвердова – в психології – свідомі процеси зводяться до перевірки гіпотез щодо себе і світу та узгодження їх з існуючим особистим досвідом [3, с. 11]. Сигнал про необхідність такої свідомої дії «звірення» подають емоційні переживання, які певним чином маркують інформацію, що повинна усвідомитися. Головним модусом маркіровки є сумніви: «Ми

усвідомлюємо те, в чому сумніваємося» [3, с. 22]. В.М. Аллахвердов наголошує, що інформація, яка повністю відповідає очікуванням, перестає усвідомлюватися в силу її незмінності.

За відсутності у досвіді людини існуючих прецедентів, мозок при знаходженні рішення виконує випадковий вибір. Обґрунтування випадкового вибору як закономірного та необхідного для певного роду ситуацій, закріплює його як правильну норму і як орієнтацію для майбутньої дії вибору. Таке автоматичне створення здогадок автор називає «прото-свідомими процесами» [3, с. 21].

Саме тому перед свідомістю розгортається завдання захисту здогадок через створення «захисного поясу» (термін В.М. Аллахвердова). Всі подальші процеси звірення будуть детермінуватися знайденим еталоном та спрямовуватися на підтвердження своїх очікувань. Здійснене ототожнення очікувань і реальності вмикає формування критеріїв точності звірення.

Сам процес свідомості, таким чином, є процесом знаходження рішення в ситуації вибору. Здійснюється вибір між тим або продовжувати звірення ускладнюючи вимоги до точності й відповідності інформації, або закінчити цю роботу, прийнявши одну з гіпотез в якості пояснення. Продовження звірення, як зазначає В.М. Аллахвердов, є процесом трансформування поверхневого змісту свідомості [3]. Ускладнення точності рішення здійснюється за різними параметрами: розмір, форма, смисл. Зміна еталону та неочікувана зміна контексту викликає сильні емоційні реакції, що призводить до переконання ситуації з метою знаходження нового контексту, більш пов'язаного з очікуваннями стосовно реальності.

Вважаємо положення В.М. Аллахвердова про «класифікаційну» спрямованість усвідомлювання ключовим в пояснення процесу знаходження смислу – «суб'єктивного покладання» (термін О.М. Леонтьєва). Віднесення до певного класу будується на засаді диференціювання ознак. Відсутність можливості знайти засади диференціювання теж виступає ознакою. Застосування узагальненого лінгвістичного закону, дає можливість В.М. Аллахвердову, означити, що у базовому змісті свідомості любий її елемент є омонімом і належить до певного класу; в поверховому змісті свідомості, її елемент є синонімом і має схожий вираз щодо інших елементів [3].

Процес змін (динаміка смислів), за концепцією В.М. Аллахвердова, забезпечується суперечливою тенденцією: базовий зміст отримує новий елемент і «узгоджує – не узгоджує»

його з існуючими класами, а поверхневий зміст (те, що усвідомлюється) прагне зберегти свою константність. Тому автор наголошує на «революційності» (інсайтності) зміни ситуації, за якою один позитивний (еталонний) вибір змінюється на інший вибір, а один фрагмент базового змісту замінюється на інший фрагмент. Але це здійснюється виключно за умови, за якою у базовому змісті означені елементи вже існували. «Свідомість здійснює тільки вибір – вона не може прийняти рішення, якого заздальгедь не має» [3, с. 499].

Таким чином, основна функція свідомості, згідно зі смисловою теорією свідомості В.М. Аллахвердова, – це перевірка автоматично зроблених здогадок. Свідомість здійснює звірення наслідків гіпотези з досвідом. Звірення здійснюється за альтернативними виборами: усвідомленим позитивним вибором і неусвідомленим негативним. Знайдений вибір (смысл) є результатом сприйняття і усвідомлення знаку (тексту, стимулу) та їх поєднання у логічну цілісність. Тому смыслом тексту можуть бути вибори різної полярності. Неусвідомлена дія свідомості полягає у приписуванні інформації смыслу та його зберіганні. Усвідомлена дія створює власну систему знань. Отже, дія свідомості розкривається у довільних побудовах гіпотез, послідовному їх приближенні, уточненні, корекції та перевірці.

Аналізуючи одиниці (кванти) внутрішнього світу, А.Ю. Агафонов визначає три ключові положення його конструювання, зміни й еволюціонування, а саме: виробництво смыслу, складання множинного тексту свідомості та його розуміння [1, с. 330]. Окреслена автором смыслова теорія свідомості розкривається системою аксіом та наслідків з них, головними з них є:

1) смысл – це одиниця аналізу психіки в силу його відповідності таким принципам: неподільної цілісності, первинності психічного матеріалу, гетерогенності, необхідного розвитку, психологічної гомогенності;

2) все, що представлено в актуальний момент часу є сукупністю смыслів, організованих у «текст» – структурований зв'язками смысловий зміст, який акумулює змістовий аспект свідомості. Таким чином, свідомість є множинним тестом;

3) складається множинний текст свідомості за участі смысло- породжувальної активності свідомості, тобто, дії її пізнавальних

контурів: сенсорно-перцептивного, уявлення, мисленнєвого, афективного та рефлексії;

4) розуміння виступає функціональною метою свідомості, тому свідомість є апаратом розуміння, себто, оперує смислами в рамках текстів пізнавальних контурів, актуалізованих мнемічних слідів та контекстних зв'язків, що складають зміст несвідомого;

5) смисл є польовим утворенням, континуумом станів, що окреслює пов'язане зв'язками неподільне смислове поле та створює безперервну зону смислу;

6) зміна тексту свідомості – це зміна характеру зв'язків між утворюючими його смислами та зміна мнемічного контексту, який зумовлює семантичний терен інтерпретації. Вихідною умовою зміни – є переживання «розуміння нерозуміння»;

7) істинність суб'єктивної дійсності людини підтверджується пізнанням нею змісту власного переживання щодо реального світу [1].

Смислова теорія свідомості А.Ю. Агафонова обґрунтовує важливий тезис: смисл є елементарною часткою психічної реальності людини. Формується смисл процесами розуміння, якими є: знаходження, розрізнення, ідентифікації, впізнання, переживання», пізнання.

Автор обґрунтовує змістово-структурно-функціональну триєдність одиниці аналізу психіки як «ідеально призначеної еволюцією системи пізнання» та «свідомості як багато-функціонального апарату розуміння» [1, с. 14]. Означена триєдність окреслює смисл як будівельний матеріал психічних процесів, як елементарну психічну форму та як елементарну функцію. Підтвердженням означеного постулату є дія пізнавальних контурів свідомості, на кожному ієрархічному рівні якої смисл виступає у різноманітних формах, не залишаючи свою властивість бути будівельним матеріалом гетерогенних утворень. Зокрема, смисл, як наголошує А.Ю. Агафонов, є множинним текстом всіх пізнавальних контурів: змістом сенсорно-перцептивного образу, змістом вторинного образу уяви, змістом думки, змістом емоцій та почуттів, мотивів і дій, а також змістом мнемічних слідів [1].

Таким чином, свідомість як множинний текст, що варіативно самоінтерпретується має ключове завдання, а саме – формування досвіду розуміння світу. Випадок розуміння є випадком самої свідомості. Саме тому розуміння себе, іншого або світу означає розуміння свого ставлення до себе, до іншого і до світу. Суб'єктивна

дійсність людини визначально динамічна і змінна в силу безперервної зміни змісту і зв'язків множинного тексту актуальної свідомості, яка здійснюється у спосіб розуміння. Тому прояснення А.Ю. Агафоновим питання формування смислу лежить в площині зміни станів взаємодії між свідомістю та реальністю, якою є і зовнішній, і внутрішній світ [1, с. 112]. Сформульований автором закон переваги фону над фігурою, визначає неусвідомлену семантику фону як вихідну умову процесів усвідомлення. До механізмів усвідомлення автором віднесено пізнання змісту власного переживання щодо об'єктивної реальності та переживання «розуміння – не розуміння» як емпіричних індикаторів суб'єктивної очевидності усвідомлення.

2.1.2 Екзистенційно-процесуальний вектор дослідження смислової будови свідомості (теоретичний огляд)

Третя виокремлена група теорій свідомості окреслює *простір взаємовідношень між «Я» і «Світом»*, сповненим об'єктами, ситуаціями, подіями, випадками, культурою. Пояснення змісту і сутності означених взаємовідношень розкривається такими одиницями аналізу: «зріз макросвіту» (С.Л. Рубінштейн); «живий рух–розвиток інстанції «Я» (С.Д. Максименко); «особистісно-орієнтовані проекти власного життя та розвитку» (Н.В. Чепелева); «смислові виміри життєвого світу і життя» (В.М. Цапкін); «світ внутрішнього реального життя» (В.Д. Шадріков); «множинний текст і перед-мислення» (В.В. Налімов); «буттєстверна сутність свідомості» (А.В. Фурман); «людина як усвідомлююча саму себе реальність» (М.В. Папуча); «свідомість як Логос життя» (Ю.М. Швалб); «концептуальні рамки картини світу» (В.Ф. Петренко); «Я є Світ» (К. Уілбер); «функціональний план етичної свідомості» (В.В. Турбан); «стадії моральної свідомості» (Ю.В. Тимош); «змістова структура етнічної свідомості» (О.М. Лозова); «специфіка професійної свідомості» (Н.Ф. Шевченко).

Почати їх аналіз вважаємо доцільним з ідей С.Л. Рубінштейна, який акцентував увагу на відношеннях «людина і світ». С.Л. Рубінштейн наголошував на вихідному значенні положення «місце людини в світі» для похідного положення «буття і свідомість» [38]. Базовими категоріями опису свідомості та її якостями, за С.Л. Рубінштейном, виступають: категорії «відношення», «пізнання» і «переживання» [39].

Рефлексія виступає головною функцією свідомості породжуючи переживання та подальшу спрямованість пізнання на характер зв'язків у ціннісному відношенні до світу. Усвідомлювати явища і події означає включити їх в зв'язки об'єктивного світу та сприймати у взаємозумовленій системі. Разом з тим, усвідомлення смислу явищ передбачає конструювання системи смислових зв'язків життєвого простору у всій сукупності множинних взаємодій подій з визначенням їх місця і ролі в особистій історії. Якість і зміст системи смислових зв'язків, як зауважував С.Л. Рубінштейн, детермінується емоційними переживаннями, які оповіщають про роль предмета (явища) у загальній життєдіяльності людини [39]. С.Л. Рубінштейн підкреслював, що людина завдяки своїй активності постає об'єктивно існуючою вихідною точкою системи координат світу. Психічна діяльність виступає і знанням (пізнання людиною світу), і переживанням (проживання людиною себе в світі).

Світ описується автором як «зріз» людиною «макросвіту» у побудові власного «мікросвіту». «Зріз» світу здійснюється свідомістю і є результатом мотиваційної детермінованості активності людини. Тому мотивація і діяльність (дія) виступають джерелами образу «мікросвіту» [38]. «Зріз», за С.Л. Рубінштейном, – це акт розкриття і пізнання світу в рамках даного «зрізу», а крім того, це спосіб буття людини [39]. «Зріз» упредметнює світ і є способом відображення світу. Такий акт взаємодії людини зі світом має потенційну можливість вироблення безлічі «зрізів» реальності, між якими встановлюється певні ієрархічні зв'язки, що відповідають знайденим смислам. Відтак, С.Л. Рубінштейном запропоновані ідеї «зрізу», «поверхні» і «екрану», які дозволяють здійснити операційний аналіз процесів пізнання і розуміння. У свідомості чуттєва даність є «поверхневим» планом глибинних шарів реальності на «зрізі» взаємодії людини з існуючим реальним світом. Чуттєва даність проявляється на «екрані», що реєструє і демонструє результат цієї взаємодії.

У річищі поглядів С.Л. Рубінштейна про визначеність людини своїми відношеннями до оточуючого світу, важливими є ідеї С.Д. Максименка, який наголошує: «Світ відтворюється у людському дитяті ... Становлення особистості як цілісність є вичерпуванням із існуючої потреби (екзистенційної потреби жити і бути) тих можливостей, які потенційно в ній можуть бути» [31, с. 147]. Автор виокремлює внутрішній світ в якості однієї з восьми структурних

складових особистості. Пояснюючи участь людини у створенні свого внутрішнього світу, С.Д. Максименко, зазначає, що внутрішній світ є неподільним зі світом об'єктивним (зовнішнім) в силу того, людина (дитина) – визначально вже є Світом. «Вона (дитина) розвиває себе як світ, будуючи відношення, і це є її існування» [31, с. 152]. Внутрішній світ науковець визначає формою існування у світі зовнішньому. Внутрішній світ людини носить інтенційний характер, розкриває потребу та забезпечує її активне втілення «в інші світи через відображення, усвідомлення і саморегуляцію існування» [31, с. 153]. Автор ставить питання про динаміку внутрішнього світу, який будучи структурованою цілісністю, є, водночас, відкритим для впливів та змін. Ключовою засадою у пошуку відповіді на це питання є твердження С.Д. Максименка про світ, який є засобом буття людини, а не тільки простором її життя.

Засіб буття, на наш погляд, містить в собі контексти (зміст) та процесуальність (механізм), залежить від соціального (діяльнісного і комунікаційного) опосередкування та визначає рух-поступ до себе, до свого внутрішнього світу через становлення себе у відношенні до інших людей, до подій, до Світу загалом через знаходження смислів. Визначаючи механізми формування внутрішнього світу, С.Д. Максименко характеризує головний з них як тенденцію до виразу, до власного виявлення, яка і задає лінію розвитку особистості [31, с. 159].

Здатність до побудови особистісно-орієнтованих проєктів власного життя та розвитку Н.В. Чепелева розкриває як ключову характеристику індивідуального осмислення особистістю себе і світу [50]. Побудова свого життя та творення самої себе виступають зонами відповідальності людини, яка постійно інтерпретує та реінтерпретує свій життєвий досвід. Створення, відображення, перевизначення проєкту «Я», зазначає Н.В. Чепелева, будують автонаративні тексти та асимілюються у смисловий простір особистості [50, с. 3]. Отже, інтерпретування елементів наративного простору людини, наголошує автор, призводить до розвитку смислового простору особистості. А процес осмислення себе, власного досвіду та створення персонального особистісного проєкту – є показником зрілості особистості.

Саме тому особистісний проєкт є осмисленою версією людського буття. Його дискурсивна форма автонаративу забезпечує усвідомлення себе, свого досвіду та своїх інтегративних значень.

Н.В.Чепелева підкреслює значущість реалізації особистісного проекту в знаходженні шляхів власного розвитку, у реалізації цілей та завдань з обов'язковим врахуванням ступеню сприятливості соціокультурних та життєвих умов [50]. Узагальнюючи концептуальні положення особистісного проекту, Н.В.Чепелева визначає його як «сміслову домінанту», як центр смислоутворення з оцінно-ціннісними й перспективними тенденціями до зростання. Виділенні автором соціально-орієнтований, особистісно-орієнтований та альтернативний проекти розкривають онтогенетичний та актуально-генетичний ракурси самопроекткування особистості, виконання нею свого «завдання на смисл» [50]. Результатом такого проектування є створення власної ментальної моделі світу та себе й своїх життєвих стратегій.

Таким чином, Н.В.Чепелевою запропонована структурно-функціональна система інтерпретативного звернення до власного життя і власної особистості, в якій коло імовірно-значимого (альтернативний проект) є засадою поступу-руху до себе іншого як втілення своїх проектів щодо самого себе. Важливим є обґрунтування автором наявності сформованих у смислому просторі особистості задумів, мрій, ідей, які виступають силою, що спрямовує альтернативний проект до реалізації.

На ціннісно-смісловій спрямованості людини у світ і на ціннісно-смісловій пов'язаності до предметів «життєвого світу», наголошує В.М.Цапкін [49, с. 45]. Відповідаючи на питання: «Що детермінує прагнення людини і спрямовує її діяльність?», В.М.Цапкін, зазначає що це не простір діяльності в суб'єкт-об'єктній дихотомії, а простір «життєвого світу». Саме життєвий простір є джерелом змісту життєдіяльності людини. «Життєвий світ» представлений суб'єктивним смислом в силу його наповненості важливими для людини об'єктами та явищами: «світ для мене», «річ для мене» [49, с. 45]. Такий світ структурується суб'єктивними смислами та інтерсуб'єктивними значеннями, які задають світу «смісловий горизонт». Одиницею життя, наголошує В.М.Цапкін, є діяльність та її предметність. Кожен предмет різних діяльностей має двоїсту функцію. По-перше, він виступає структурним елементом системи «життєвого світу», створюючи певну смислову значущість через смислові зв'язки з іншими предметами. По-друге, предмет діяльності є структурним та системоутвірним елементом діяльності. Тому, як зауважує В.М.Цапкін, предмет діяльності є одиницею, що

репрезентує «життєвий світ» у певній діяльності та, водночас, одиницею, що репрезентує певну діяльність у «життєвому світі». Структура відношень «життєвого світу» та «життя» («діяльності») розкривається автором з використанням двох фундаментальних «осей мови» Р. Якобсона, а саме:

- парадигмальної осі вибору (життєвого світу), яка забезпечує відношення схожості-розбіжностей, варіативності інтерпретування, вибір значущих елементів (знаків), заміщення смислів;

- синтагматичної осі відношення (діяльності, життя), що зумовлює операції комбінації й контексто-творення, які забезпечують зв'язок смислів через контекст, а саме: знак (лінгвістична одиниця) слугує водночас і контекстом для більш простих одиниць, і знаходить свій контекст у лінгвістичній одиниці більш високого рівня [49, с. 45-46].

Таким чином, динаміка смислового горизонту життєвого світу задається точкою перетину ключових операцій: вибору та комбінації й контексто-творення, які можна враховувати як операційні властивості площини й системи самоорганізації свідомості. Точка перетину осей «життєвого світу» і «діяльності» відкриває предмет (об'єкт, явище, ситуацію, подію), який є, водночас, і значущою річчю «життєвого світу», і мотивом системи діяльності, що означається певною діяльністю, і умовою-ціллю-мотивом діяльності.

Головні закономірності функціонування внутрішнього світу людини визначено В.Д. Шадриковим [51]. Чотири обґрунтовані автором закони, а саме: ймовірність еволюціонування, невизначений поріг флуктацій початкових умов, самоорганізація та незворотний часовий характер внутрішнього світу, розкривають внутрішній світ людини як реальність сповнену переживаннями. Переживання відображають особистісний смисл отриманих в ході життєдіяльності людини знань. Вагомим є положення В.Д. Шадрикова про значення, роль й місце переживання в процесі формування внутрішнього світу. Автор характеризує постнатальний етап розвитку дитини як переживання самої себе та своїх органічних відчуттів. Вихідним моментом процесу формування внутрішнього світу В.Д. Шадриков визначає потреби і пов'язані з ними переживання. Це означає, що джерела відносин дитини із зовнішнім світом знаходяться в самій дитині. Упредметнення потреб і переживань забезпечує привласнення

дитиною образів і знань. Подальший розвиток розширює «канали» представлення зовнішнього світу, який «включається» у внутрішній світ різноманітними мовами: почуттєвими відчуттями і сприйманнями; упредметненими потребами; особистісними смислами; цілями та мотивами дій і діяльностей; знаннями, символами, цінностями, значеннями і смислами.

Внутрішній світ В.Д. Шадриков визначає як потребово-емоційно-інформаційну субстанцію, що формується в процесі життя людини на засаді індивідуальних якостей. Саме внутрішній світ, наголошує В.Д. Шадриков, відображає весь життєвий шлях людини, її діяльності, вчинки, а також зовнішній світ [51]. Тому внутрішній світ (потреби, почуття, переживання, думки, смисли) зумовлюють активність, творчість, свободу дій, а також відповідальність за свої вчинки.

В.В. Налімов, оперуючи поняттям «смысл» в якості головного атрибуту життя окремої людини, визначає необхідність поринання в граничні його питання. Саме через занурення у семантичне поле актуальних проблем життя і Світу, наголошує В.В. Налімов, стає можливим знаходження смислів [32]. Через Світ і через буття в Світі розкриваються (проявляються), зазначає В.В. Налімов, смисли в їх позачасовій трансценденції.

Смисли, як слушно зауважує автор, розпаковуються завжди через тексти. «Людина для нас – це текст, або, точніше, різноманіття текстів, граматику і семантику яких ми хочемо охопити єдиним, ймовірно заданим поглядом» [32, с. 61]. Свідомість розглядається автором як гнучкий, змінний, динамічний текст. Текст, що еволюціонує, тобто, постійно будується заново. Процес еволюціонування текстів свідомості В.В. Налімов пов'язує з відкритим характером взаємодії свідомості й світу, за умов якого людина задає напрямок розвитку своєї текстової природи. Мета розвитку полягає у знаходженні відповідей, отримуючи їх зі Світу метасемантики, і, водночас, поповнення його власними смислами. Це процес породження нових Світів – нових культур.

Саме тому В.В. Налімов визначає свідомість устроєм трансценденції, що пов'язує чисельні світи багатомірного Всесвіту і виконує роль мікродеміурга. Деталізація В.В. Налімовим означених засад дозволила пояснити функціонування свідомості. Автором запропонована багаторівнева ієрархічна конструкція – семантично-тілесна капсулізація свідомості, яка містить шість рівнів:

- 1) вищий рівень – рівень логічного мислення;

2) рівень перед-мислення – вироблення вихідних постулатів, виконання завдання породження смислів;

3) рівень чуттєвого споглядання образів (підвали свідомості);

4) рівень загально-соматичного стану людини (тілесної підтримки), на якому виникають емоції й який стає керуючим рівнем свідомості за умови виключення вищого (логічного) рівня, наприклад, при холотропному диханні;

5) рівень метасвідомості – рівень семантичного триггеру, на якому здійснюються спонтанні породження імпульсів – творчі відкриття;

6) підвали космічної метасвідомості – світ фіксованих архетипів колективного несвідомого [32].

Другий і п'ятий рівні, як зазначає В.В. Налімов, відповідають за функціонування свідомості та за знаходження і розкриття смислів. Другий рівень – перед-мислення складає семантичний образ і характеризується наданням смыслом дієвої сили.

Таким чином, В.В. Налімов запропонував концепцію взаємодіючих світів, а саме – світу людини і реального світу її життя. Процес взаємодії забезпечується смислами, що втілені в людині. Саме тому смисли – це прояв культури минулого і варіативність культури майбутнього. Свідомість в означеній взаємодії виступає устроєм (апаратом), що постійно і безупинно «розпаковує» смисли.

Циклічно-вчинкову методологію дослідження свідомості розгортає А.В. Фурман, процедурні напрямки якої відображуються у постулі-русі: ситуація – «розуміння свідомості», мотивація – «боротьба зі свідомістю», дія – «робота зі свідомістю», післядія – «опанування свідомістю» [46, с.17]. Означений рух виступає аргументом щодо життєво-творчої сутності свідомості, що, як справедливо стверджує автор, відкриває основу «свідомісного уприсутнення людини у світі» [46, с. 17]. Приймаючи гіпотетичність поняття «сфера свідомості», А.В. Фурман, підкреслює, що «у її висвітленні не існує ні позначуваного, ні того, що позначається, ані того, хто позначає. Воднораз під час інтерпретації цієї сфери треба оперувати феноменами, що стали символами, котрі утворюються на реально існуючому перетині особистісного мислення-мовлення-знання і життя свідомості та є синтетичним символом певної події знання і свідомості» [46, с. 37]. До проявів свідомості, її «своєрідних підсилювальних лінз» автор відносить: думку як діяльний стан; поле ясної уваги; пізнавальне відношення до об'єктів, предметів,

ситуацій, подій зовнішнього світу; пізнання дійсності за допомогою системи актуалізованих знань; усвідомлюваний образ себе й світу; усвідомлення власного «Я»; відображення і творення як взаємодоповнюючі потоки; самобутній спосіб існування людини; рефлексію як осереддя свідомості та механізм пошуку смислів; багатомірну саморефлексію [46, с.14]. Дихотомія «свідомість-несвідоме» знімається автором на користь свідомості як конкретної, але плинної точки, в якій здійснюється акт розуміння несвідомого. Саме тому свідомість в трактуванні А.В. Фурмана має ключову ознаку – спрямований вектор на породження порядку із хаосу. Метою такого руху є підвищення рівня самоконструювання і самотворення людиною своєї екзистенції [45].

Вагоме дослідження співвідношення свідомості та реальності здійснено М.В. Папуча [33]. Реалізований автором переконливий історико-філософський та психологічний аналіз допроваджує трактування людини як «усвідомлюючої саму себе реальності», а життя людини як складної і суперечливої цілісності душі й тіла [34]. Признаючи як ключового концепт Л.С. Виготського про «системно-смыслову, семантичну природу свідомості», М.В. Папуча пропонує пояснення свідомості як реальної міжфункціональної психологічної системи смислів, яка є процесом, а тому безперервно змінюється та охоплює «протиставлення (усвідомлення) самого собі» життя людини – її реальності. Цілісність міжфункціональної психологічної системи смислів забезпечується прийняттям до уваги несвідомого, яке присутнє у реальному житті людини завжди. Допускаючи аксіому, що дійсність екзистенції людини забезпечується цілісністю її життєвих відношень, М.В. Папуча наголошує на необхідності врахування несвідомого та його ролі у процесі «вичерпування» людиною реальності.

Важливим ракурсом трактування М.В. Папуча свідомості є врахування часового вектору, дія якого суб'єктивно нерівноважна, а тому час може прискорюватися або гальмуватися. Саме тому, як зазначає М.В. Папуча, міжфункціональна психологічна система смислів виступає одночасно і процесом, і структурою, зберігаючи свій багатомірний склад. Як наголошує автор, послідовна безперервна зміна «процес-структура» є важливим показником ефективного співвідношення людини й об'єктивної реальності та, як наслідок, психічного здоров'я людини [34].

Ключовим положенням теорії М.В. Папуча вважаємо, констатацію, що одна частина реальності (людина) може протиставити (усвідомити) іншу частину реальності (світ) тільки за умови визначальної (пренатальної) присутності свідомості. Таке припущення дозволяє інтегрувати в смислову теорію свідомості емпірично знайдені та гіпотетично пояснені С. Грофом, Є.В. Балацьким, С.М. Калішук закономірності перинатального досвіду особистості й вихідної системи його кодування – складання перинатальних імпринтингів [13; 6; 18].

Диференціювання М.В. Папуча трьох частин реальності, а саме: «зовнішній світ», який в пренатальному періоді приймається як доцільно й екологічно заданий; «внутрішній світ» та «Я», зумовлює пошук онтогенетичних та актуально-генетичних («актуалгенез») закономірностей та механізмів їх функціонування. Вихідними постулатами такого пошуку, як слушно зазначає М.В. Папуча, є признання:

- безперервного і суперечливого становлення психологічного життя людини;
- комунікації як детермінуючого процесу розвитку (становлення) життя;
- тези про «зadanість» психічних переживань та стану свідомості, які спрямовують відкриття («вичерпування») певних царин зовнішньої реальності та зумовлюють контекст свідомості;
- штучності досліджуваних схем-моделей свідомості, які є спробою дискретного схоплення, зупинки її цілісної і безперервної дії;
- динамічної смислової структури свідомості;
- пов'язаності психічних явищ, зумовленої актуалізацією смислів;
- будови внутрішнього світу людини як смислового поля;
- породження смислу в інтерперсональному контакті через перетворення значення у смисл.

Питання етіології активації, зміни, контекстної перебудови смислових полів розглядається автором як двофазовий процес. Перша фаза полягає у виклику гранично концентрованої активності (точки «враження», гранично стислого і позачасового), в якій «збираються» суперечливі явища. Активованій «пучок ідей» на другій фазі проявляється через розгортання смислу та його переклад в протяжну знакову систему унікальної свідомості [34]. Тому

двофазний процес: «активація» та «вираз» забезпечує постійний перебіг смислової динаміки й конструювання смислових полів.

Підняте автором питання перебігу часу, його прискорення та гальмування, на наш погляд, визначається під-періодами свідомості, тобто, тим, чи процесом, чи структурою в певний час життя є свідомість. Керується перебіг часу силою і кількістю активуючих впливів, які включають під-період «процес». Введення несвідомого в царину розвідок свідомості, на наш погляд, відкриває можливості реорганізації несвідомих слідів попереднього досвіду, зокрема перинатального. Це можливо в силу того, що несвідоме може бути пережите у нинішньому часі, змінюючи цим, як слушно зазначає М.В. Папуча, час, і, водночас, вибудовуючи новий простір, в якому протиставляюче змінює свої фільтри «вичерпування» трьох реальностей.

Таким чином, обґрунтоване М.В. Папуча трактування смислу як складної міжфункціональної психологічної системи, що створюється в процесі знаходження відповіді на активуючий вплив відповідно до кожного з рівнів реальності, окреслюють доказову методологічну рамку досліджень смислової будови свідомості.

Постулати теорії свідомості як історично змінної форми психологічного забезпечення життя та життєдіяльності, переконливо обґрунтовані Ю.М. Швалбом [52]. Вихідні аксіоматичні положення теорії методологічно оформлюються автором навколо граничної категорії «Життя», що реалізує багатомірні відношення «Людина – Світ». Ключові ідеї теорії свідомості Ю.М. Швалба розкриваються таким постулатами:

- свідомість є цілісністю з композиційною диференційованою структурою;
- відображення сукупності життєвих ситуацій і породження продукту трансляції культури є основними функціями свідомості (основними відносинами), що інтегрують людину і її світ, її суб'єктивну дійсність;
- ситуація і культура є різними формами постановня перед людиною світу її життя та існують за загальними принципами виразності й трансляції;
- діяльність – це універсальний засіб виразу змістів свідомості у формах культури, якщо вони набувають формовияву мети і, водночас, механізм перетворення форм культури в універсалії змістів свідомості;

- породжувальним потенціалом володіють тільки ті змісти свідомості (розумові моделі, образні метафори і значеннєві символи), що відтворюються через механізм учбової діяльності;
- свідомість і ситуація опосередковуються системами перетворювальної поведінки, зокрема її доцільністю;
- вихідним моментом побудови образу ситуації є переживання стану внутрішнього дискомфорту, незадоволення чи нестатку;
- результативним моментом побудови образу ситуації є знаходження інтенційності та реалізація цільового елементу;
- структурні елементи свідомості утворюють різні композиційні організованості, які мають можливість потенційно нескінченної зміни на дихотомічній прямій: «ускладнення – спрощення»;
- процесний характер організованості свідомості визначає її іманентну інтенційність [52].

Отже, теоретична модель свідомості Ю.М. Швалба має двоформатну будову, вона «складається з двох самоцінних моделей: а) моделі свідомості, яка породжує і б) моделі свідомості, яка відображає» [52, с. 157].

Системний аналіз свідомості доповнюється введенням Ю.М. Швалбом суттєвої ознаки, що належить світу, а саме, «Хаосу» як вихідної і безперервної плинності Світу. Протистояння тріади «Ситуація – Свідомість – Культура» Хаосу здійснюється людиною, як слушно зазначає Ю.М. Швалб, або через структурування ситуації, або через утвердження форм культури. Розвиток свідомості, як справедливо підкреслює автор, відбувається в процесуальному ході послідовного накопичення диференціальних ознак і ускладнення параметрів оцінки ступеня прояву ознак Світу, відкриваючи, а саме, породжуючи нові його грані і підсилюючи здатність його психічного відображення і пізнання. Дихотомії «стабільність – мінливість», «заданість – свобода» та «ризик – захищеність» аргументовано визначаються автором як засади типологізації чотирьох форм свідомості: міфологічної, релігійної, підприємницької та ідеологічної.

Таким чином, цілісна і обґрунтована модель свідомості, запропонована Ю.М. Швалбом, є системним підґрунтям для подальшої деталізації (доповнення) часткового питання, зокрема, онтогенетичних механізмів знаходження (вияву, «включення») «інтенційності». Іntenційність як процес системного взаємозв'язку свідомості та ситуації відкриває, на наш погляд, шлях до аналізу «квантів» свідомості, що первинно зумовлюють напрацювання

змісту свідомості, в першу чергу, в ситуаціях неможливості – над-можливості, викликах життя, зокрема резигнації тощо. В таких ситуаціях, коли виокремлення предметної цілі в образі ситуації та оцінка доцільності ситуації утруднені, а сама ситуація не може бути зміненою об'єктивно, коли відношення між свідомістю і ситуацією вимагають інтеграції із відношеннями між свідомістю і культурою для зміни суб'єктивного образу Світу (об'єкта, явища, події).

Саме питання формування образу Світу, зокрема «картини світу» як інтегрального утворення, що визначає поведінку та містить когнітивні, емоційні й ціннісні аспекти досліджувались В.Ф.Петренко [35]. Автор пов'язує створення «картини світу» зі становленням смислотворення людини щодо себе, інших людей, соціальних систем і моделей Світу. Залежить становлення смислотворення, як зазначає В.Ф.Петренко, від індивідуально налаштованих локусів сприйняття, своєрідності антиципації подій, інтегративних значень як ідеальних конструкцій (моделей), в яких представлені різноманітні форми узагальнень сукупності суспільного досвіду. Система цінностей та глобальні принципи, закони (переконання), що складають образ світу, як правило, не рефлексуються людиною, але задають концептуальну рамку (фільтр) сприйняття і організовують її знання про себе і світ. Пошук семантичних просторів, семантичних мереж і фреймів відкриває шлях до вивчення форм репрезентації знань людини про світ. Разом з тим, тільки емоційні стани, як справедливо зауважує В.Ф.Петренко, мотиви та особисті установки актуалізують систему асоціативних зв'язків між значеннями і пов'язують минуле й майбутнє у теперішньому часі [35].

Експериментальні дослідження дозволили В.Ф.Петренко визначити роль афекту і його вплив на структуру семантичних просторів [35]. Емоції, як доведено автором, є «операційними операторами процесу категоризації», які змінюють кривизну простору і рівень категоризації. Сильна емоція (афект) вкорочує мірність простору, переводячи людину із предметної віднесеності на глибинні рівні категоризації, на супутні конотативні ознаки. Зменшення простору полегшує встановлення зв'язків, які неочевидні на поверхневому рівні семантичного простору. У такий засіб зменшується диференційованість світу, але збільшується його інтегрованість. Крім того, емоції впливають на зміст семантичної

організації знання про світ, перебудовуючи асоціативні зв'язки між його елементами.

Таким чином, семантичним «сховищам» властива ознака перебудови системних зв'язків між їх елементами під впливом емоційних станів та відкриття нового емоційного забарвлення. Саме тому важливо підкреслити, що емоції є операційним інструментом групування і класифікації знання, що має свої власні засоби на відміну від понятійної логіки. Особливості засобів емоцій – це можливість встановлювати між-образні зв'язки («емоційно-образні узагальнення»), які не пов'язані з точки зору понятійного аналізу [35]. Таку «роботу» емоцій В.Ф.Петренко порівнює з дією кривих дзеркал, які змінюють зв'язки образів попередньої картини світу, актуалізуючи нові системи асоціативних зв'язків. Інформація починає структуруватися по-новому, а тому створюються різні індивідуальні тезауруси. Пояснення емоційного переформатування образів світу стверджує погляд на особистість як ймовірнісну можливість до динаміки, що реалізується у варіативних траєкторіях життєвого шляху. А процес еволюціонування людини, як справедливо наголошує В.Ф.Петренко, є процесом смислотворення самого себе і свого усвідомлення себе [35].

Питання природи реальності розкривається в спектральній теорії свідомості К.Уїлбера [цит. за: 48]. Як зазначає автор, ідентифікація людини із Всезагальним Світом визначає саму людину, яка і є Всесвіт. Рівень свідомості К.Уїлбер назвав рівнем Розуму (Атман, Mind). Тому свідомість окреслюється як просторово безмежна й позачасова. Свідомість є, водночас, і тим, що є в просторі людини, і тим, що є за її простором. Означена безмежність складає реальність людини, в якій «Я» та «не Я» збігаються. Інші чотири рівні спектральної теорії свідомості, а саме: трансперсональні полоси, екзистенційний рівень, рівень Его та рівень Тіні – розкривають часткові випадки ідентифікації людини. Трансперсональні полоси визначають ідентифікацію з архетипами, екзистенційний – ідентифікацію з психофізичним організмом, рівень Его – ідентифікацію зі своїм образом та ментальними уявленнями про себе, рівень Тіні – ідентифікацію із помилковим образом себе. В більш пізніх роботах К.Уїлбер пропонує повно-спектральну модель розвитку людини. Згідно з нею розвиток здійснюється за різними спрямуваннями: афективним,

когнітивним, моральним, Его та ін. Відповідно до кожного спрямування К. Уїлбер пропонує декілька десятків рівнів, динаміка яких задає багатовекторні тенденції розвитку свідомості.

Диференціація трьох компонентів свідомості, а саме: базових структур, перехідних стадій (стадій самості) і системи самості, дозволили автору концептуалізувати і пояснити витоки, механізми трансформації та засоби і шляхи координації розвитку свідомості. Зокрема завдання самості як «Я – структури» полягають в ототожненні, організації, захисті, волі, метаболізмі та навігації. Означені процеси здійснюються в просторі двох дихотомічних спрямувань: «диференціація – інтеграція» та «розвиток – регрес».

Отже, спектральна теорія свідомості К. Уїлбера постає розширеною ієрахічною системною картою психіки людини. Вона розгортує максимально повний план феномену розвитку людини як реальності, що самоорганізується. Цінним вважаємо створений К. Уїлбером науковий прецедент інтеграції в цілісному континуумі багатомірного досвіду само-переживання людини через окреслення багаторівневої маніфестації свідомості. Кожен рівень спектра свідомості диференціюється в залежності від завдань самоідентифікації та зумовлених ними переживань, «латентних» симптомів, знайдених стратегій еволюціонування та засобів збільшення складності життєдіяльності як умови переходу на наступний, більш високий рівень повного спектра людського потенціалу.

Слід зазначити, що розглядаючи теорії розкриття сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом» з його об'єктами, ситуаціями, подіями, випадками, культурою не можливо обійти увагою дослідження парціальних самісних форм свідомості. Саме вони відкривають предметний простір змістових та функціональних властивостей свідомості особистості у її зумовленості соціально-культурними чинниками. Зокрема взаємозв'язок світу, культури та свідомості простежується в дослідженнях В.В. Турбан [42]. Автор виокремлює чотири феномени, які в своїй єдності розкривають відображення людиною сукупності матеріальних та духовних цінностей культури. До таких феноменів В.В. Турбан віднесено: моральні норми, моральну рефлексію, етичну свідомість та етичну рефлексію. Вагомим вважаємо виокремлення функціонального плану етичного дискурсу свідомості, який окреслюється автором у семи діях: 1) усвідомлення соціальної норми, 2) переживання суперечності соціальної норми щодо актуальної для особистості

потреби, 3) рефлексія соціальних, зокрема й моральних норм, 4) особистісна рефлексія як переживання-розуміння відповідності «Я» ідеальному «Я», 5) вибір рольової етичної моделі Я, 6) етична дія, 7) усвідомлення соціального схвалення/несхвалення етичної дії [42 с. 132]. Засади морально-етичного характеру взаємовідношень людини і світу, як слушно зазначає В.В. Турбан, є однією з головних детермінант життєдіяльності людини, динаміки її життєвого простору та «сисложиттєвого усвідомлення суцього» [42 с. 215].

Структурна модель етнічної свідомості особистості як «сукупність уявлень, знань, установок, схильностей, засвоєних і виявлених у процесі етнізації, накопичених досвідом життя індивіда або етнічної групи» обґрунтована і визначена в дослідженнях О.М. Лозової [27, с. 87]. Автор розкриває культурно-ціннісний зміст системи уявлень етнічної свідомості, зокрема виокремлено його ідеологічні й психологічні, раціональні й емоційні, буденні й наукові, статичні й динамічні елементи. Означені елементи детермінуються системоутвірним ядром – етнічним образом світу, який є знаковим мовленнєвим утворенням. Репрезентативна дія «етнічного образу світу» має двовекторну спрямованість, а саме: репрезентує картину світу і, в свою чергу, репрезентується у мові, культурі, фольклорі.

Реалізація свідомості етносу розглядається О.М. Лозовою з урахуванням векторної структури смислів Б.С. Братуся, тобто, з виокремленням рівнів операційних смислів, егоцентричного, групоцентричного, просоціального та духовного. Смисли розрізняються О.М. Лозовою за значущістю й ступенем впорядкованості, інтенсивності й міри усвідомленості, глибини причинно-наслідкових та аккаузальних зв'язків. Ключовим моментом вважаємо окреслені О.М. Лозовою засоби співвіднесеності етнокультурних та соціокультурних компонентів, що детермінують «контури етнічної збереженості» людині в світі.

В зустрічі етнокультурних та соціокультурних компонентів ми вбачаємо деталізацію ракурсів співвіднесення людини і Світу, результатом якої завжди є дія смислотворення і упредметнення тріади: «світ – мова – текст свідомості».

Закономірності формування самісної професійної свідомості виступали предметом дослідження Н.Ф. Шевченко [53]. Автором піднімається проблема побудови образу світу (уявлення реальності) з виокремленням професійного образу світу як його часткової і парціальної форми. Специфіка професійного образу

світу, як справедливо визначає Н.Ф. Шевченко, детермінується формуванням професійних понять та розвитком професійних відношень. Автором представлено структурно-функціональний аналіз професійної свідомості та обґрунтовано її концепт як психічного утворення, що інтегрує професійні знання і вміння, які структуруються у певні програми професійних дій, а також знання людини про себе саму, як представника певної професії. Ґрунтуючись на концепції О.М. Леонтєва, Н.Ф. Шевченко пропонує трикомпонентну структуру професійної свідомості практичного психолога, яка представлена змістом, що відображує специфіку професії; значеннями, які виражаються психологічними поняттями й категоріями; смислами, які знаходять свій вираз в інтересах, мотивах та цілях діяльності; чуттєвою тканиною, яка характеризується особливістю сприйняття реальності. Таким чином, професійна свідомість розглядається автором як феномен, який будується за логікою професійного бачення реальності та відрізняється специфічними професійними рисами.

Завершуючи теоретичний огляд психологічних теорій свідомості, слід згадати про існування декількох стратегій пояснення складних феноменів, на які вказував Д. Дойч [15]. Відповідно до ієрархічної стратегії, теорії пізнання розташовуються, як зазначав Д. Дойч, в залежності від зменшення їх надійності, а саме: математичні → наукові → філософські. Згідно з редукціонізмом «мікроскопічні» закони і явища приймаються як більш фундаментальні, а тому складне явище відображується як сума «простих». Індуктивізм визначає математичні наукові докази абсолютними в силу їх дедуктивності, наукові докази – відносними в силу їх індуктивності та філософські докази вважаються маловірогідними. Однак відомо, що кожна із стратегій може значитися ефективною і доречною за умови, якщо отримане пояснення ефективно вирішує завдання, на які цілеспрямовано дослідження. Водночас, за думкою Д. Дойча, є ще одне невідмінне правило дослідження складних феноменів – обґрунтування «критерію реальності» досліджуваної ознаки, який є важковловимим в силу властивої йому імпліцитної відзнаки – постійно змінюватися та вдосконалюватися [15].

Саме пошук таких «критеріїв реальності» спрямовував розвідку онтогенетичного модусу психологічних досліджень смислової будови свідомості. До ключових з них ми відносимо такі:

1. Вираз внутрішнього через переживання, стани, мову, дію призводить до зміни його змісту. Пошук мікрогенетичних засад дає відповіді на питання динаміки і єдиного руху внутрішнього світу особистості (С.Д. Максименко).

2. Свідомість – це психологічна система смислів (А.Ю. Агафонов, М.М. Бахтін, Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, В.В. Налімов, М.В. Папуча, В.Ф. Петренко, В.М. Цапкін, В.Д. Шадріков).

3. Динамічний рух самоорганізації свідомості пояснюється механізмами взаємозумовленості свідомого і несвідомого та їх інтегративного переплетення у цілісній комунікативній тканині свідомості (А.Ю. Агафонов, А. Адлер, С. Гроф, З. Фройд, К. Юнг, М.В. Папуча, В.М. Цапкін, Т.С. Яценко).

4. Джерелами динаміки свідомості (еволюціонування, інволюціонування, плинності, реактивності, почуттєвості) є емоції (В.М. Аллахвердов, А.Ю. Агафонов, М.М. Бахтін, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєв, М.В. Папуча, В.Ф. Петренко, С.Л. Рубінштейн, В.Д. Шадріков, Ю.М. Швалб, К. Юнг).

5. Процес взаємної трансформації – осмислення значень і означення смислів є сутністю внутрішнього і зовнішнього діалогу, які детермінують процес розуміння і взаєморозуміння (М.М. Бахтін, В.П. Зінченко, М.В. Папуча, В.М. Цапкін, Ю.М. Швалб).

6. Формується смисл процесами розуміння, а саме: знаходження, розрізнення, ідентифікація, впізнання, переживання як «пере-життя», пізнання, інтерпретація, реінтерпретація (А.Ю. Агафонов, В.М. Аллахвердов, В.П. Зінченко, В.Ф. Петренко, К. Уілбер, Р. Уотсон, Н.В. Чепелева).

7. Суб'єктивна інтерпретація реальності детермінується складеним раніше патерном переживань і, в свою чергу, зумовлює осяжність телеологічності як вектор активації і ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протягну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості – над-можливості та викликів життя. (А. Адлер).

8. Засоби активації й виразу смислів є двофазним процесом безупинного перебігу смислової динаміки й конструювання смислових полів (М.В. Папуча).

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволяє констатувати, що площиною аналізу смислової архітекτονіки свідомості особистості є відношення «світ – особистість – свідомість», які характеризуються різноплановими формами взаємодії між світом (явищами, подіями, ситуаціями неможливості й надможливості, викликами життя), смисловою дійсністю особистості як проекцією реального світу та системою її діяльностей (учбовою, професійною, пізнавальною, навчальною, практичною, зовнішньою, внутрішньою тощо), кожна з яких відповідає певній потребі й мотиву.

2.1.3 Методичні логіки та інструменти психодіагностики смислової архітекτονіки свідомості (практичний план)

Методичний аспект дослідження смислової архітекτονіки свідомості ґрунтується на зовнішній логіці, яка визначається об'єктивними чинниками, що впливають опосередковано на конструювання й реорганізацію смислового простору особистості та на внутрішній логіці, яка розкриває суб'єктивні детермінанти динаміки смислових полів.

Зовнішня методична логіка дослідження базується на припущенні, що у смисловій системі людини смисл не відкривається і не створюється, а знаходиться як такий, що вже був присутнім, як сформований досвід (свій або наданий іншими) вивчати та розрізнявати різноманітні елементи світу і складати з них власну дійсність – персональне уявлення світу. Припускаємо множинність існування об'єктивних чинників, які зумовлюють як рівні складності сформованого досвіду особистості співвідносити себе зі світом, так і зміст смислових полів. Традиційно виокремлюють три рівня об'єктивних чинників: мікро-, мезо- та макрорівень.

До мікрорівня відносяться сімейні чинники, які зумовлюють формування психодинамічних характеристик особистості в якості парафернальної воронки, що поглинає та акумулює недиференційовані переконання рідних, ключові їх контексти та звично емоційно заряджені елементи, наприклад, батьківські програми, що «світ небезпечний», що «оточуючі схильні до ворожнечі», що «досягнення важливіше почуттів» тощо. Елементами сімейних чинників є особистісний досвід батьків, стиль батьківського виховання, переконання та цінності батьків, емоційні патерни реагувань, варіанти життя батьків, їх професійний досвід і

широкі систематичні узагальнення тощо – все те, що продукує образи, масштаб, зміст та смислові зв'язки пов'язання елементів їх «картини світу». Чинниками мікрорівнем зумовлена мікрогенеза смислової архітекτονіки свідомості, тобто породження «мнемічних контекстів» як несвідомого семантичного «сховища» образних та вербально-логічних репрезентацій в якості осередків сублімованого досвіду, мнемічних слідів смислів, схем, сценаріїв.

Чинниками мезорівня є соціальне оточення у навчальних закладах, установах, організаціях, трудових колективах – в суспільних інститутах соціалізації особистості. Відношення, спілкування, діалог, співробітництво, переговори, підкорення, конфліктна, кризова взаємодія, продукти праці, оцінка результатів праці тощо – є формами взаємної трансляції значень, переконань, цінностей людей. Чинники мезорівня детермінують динаміку смислових полів і розвиток самоорганізації особистості.

Чинниками макрорівня є соціально-культурні та соціально-історичні аспекти суспільних відносин, які продукують соціально зумовлені інтерпретації, передають культурні імперативи, визначають джерела соціально-культурного розвитку. Уявлення світу, як справедливо наголошують Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, не є ситуативним актом сприйняття людини, а розглядається в контексті її минулого, особистісної історії й засвоєного історично-культурного досвіду [10; 22; 29].

Прикладом дослідження чинників мезорівня є пошук засад еволюціонування «професійної картини світу» студентів в інтерактивних навчальних ситуаціях «викладач – студент» та «керівник практики-практикант». З цією метою досліджувались когнітивний стиль, професійна семантика, професійне відображення професійної ситуації, професійні аспекти спілкування, які зумовлюють специфіку семантичних трансляцій організаторів навчального процесу. Вибірку склали 127 викладачів та 134 практикуючих психолога закладів освіти, медичних установ, центрів реабілітації, правоохоронних органів та приватних консультативних центрів зі стажем роботи більш 5-ти років, які запрошувались до керівництва або супроводу діагностичної, корекційної, реабілітаційної, соціально-психологічної практики студентів-психологів. Вибірка викладачів була поділена на три групи за критерієм досвіду практичної психологічної діяльності. Таким чином, загальна вибірка укладалась з чотирьох груп:

група 1 – «систематично займаюся практичної психологічною діяльністю: індивідуальні консультації, майстер-класи, групова психотерапія, супервізія, тренінги – 5-10 годин на тиждень»; група 2 – «займаюся практичної діяльністю випадковим чином – не більше 5 годин на місяць»; група 3 – «не займаюся психологічною практикою»; група 4 – керівники практики, які супроводжували навчально-практичну діяльність студентів-психологів.

Вихідний постулат емпіричної розвідки базується на закономірності, яка встановлена дослідженнями І.Б. Ханіної, щодо трансляції семантичного коду викладачів в навчальних ситуаціях та впливу викладачів на зрушення семантики студентів [47]. Враховуючи виокремлені І.Б. Ханіною компоненти відношення професіонала до об'єктів світу, а саме: професійна семантика, професійне відображення професійної ситуації, професійна соціальна перцепція та професійні аспекти спілкування, а, крім того, когнітивний стиль, віднесений О.Ю. Артем'євою і Ю.К. Вяткіним до типотвірного параметру репрезентації смислів [5], була побудована методична процедура дослідження. У діагностиці використовувались: тест «Включені фігури» К. Готтшальдта (оцінювалась «полenezалежність») [цит. за: 59]; модифікована методика «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва (ініціювалась побудова смислового дерева досліджуваних у відповідях на питанням: «Навіщо людина звертається за психологічною допомогою?», оцінювалась кількість вузлових і граничних категорій – смислів) [24]; методика «Шкала екзистенції» А. Ленгле і К. Орглер (оцінювались шкали «свобода» та «відповідальність») [20]; методика Ф. Фідлера «Тип установки щодо інших» (діагностувались активно-позитивний, ситуативно-суб'єктивний, функціонально-діловий, нейтрально-байдужий та сховано-негативний типи установок щодо інших [17]. Для порівняння отриманих значень діагностичних показників різних методик застосовувалась процедура їх приведення до середнього значення і знаходження середньо-квадратичного відхилення з визначенням високого, середнього або низького рівня за групою вибірки та підрахунок відсотків. Отримані дані наведено в табл. 1.

Емпірично визначені характеристики досліджуваних стосовно їх бачення світу можна розглядати в якості елементів, що задають спрямованість та динаміку вектору «руху смислів» від викладача (керівника практики) до студента. Розгортання їх смислового

тезаурусу дозволяє дослідити смислову тканину, створення якої виступає метою професійного навчання.

Таблиця 1

**Діагностичні показники засобів репрезентації світу
викладачами та керівниками практики**

Показники методик	Вибірка досліджуваних			
	Група 1 (n=43)	Група 2 (n=37)	Група 3 (n=47)	Група 4 (n=134)
Полнезалежність (індекс)	Високий (5)	Середній (3,2)	Низький (2,4) (полезалежний)	Середній (3,5)
Вузлові категорії (кількість)	Високий (8)	Високий (9)	Високий (7)	Високий (8)
Граничні категорії (кількість)	Високий (7)	Середній (3)	Середній (4)	Середній (5)
Свобода (бали)	Середній (46)	Середній (40)	Середній (43)	Середній (47)
Відповідальність (бали)	Високий (76)	Середній (68)	Середній (45)	Середній (69)
Активно-позитивний тип установки (%)	36%	19%	4%	36%
Ситуативно-суб'єктивний тип установки (%)	11%	57%	64%	19%
Функціонально-діловий тип установки (%)	51%	23%	32%	43%
Нейтрально-байдужий тип установки (%)	2%	4%	0	2%
Сховано-негативний тип установки (%)	0	0	0	0

Обґрунтуємо це положення детальніше. Професійні семантичні універсалиї як система контекстних смислів та суб'єктивний досвід особистості зумовлюються когнітивним стилем, зокрема, «полезалежністю – поле-незалежністю» як сукупністю сталих особливостей пізнавальної діяльності та переробки інформації [63]. Когнітивний стиль визначає засади конструкції вихідних систем смислів та керує

перебудовою суб'єктивних образів світу через вплив на індивідуальну систему смислів як власних, так і учасників інтерактивних ситуацій: викладач – студент, керівник практики – практикант.

У викладачів групи 3 виявлено «поле-залежний» пізнавальний стиль, який характеризується зниженою деталізацією та незначним структуруванням. Такий когнітивний стиль викладачів відкриває особливості їх системи налаштування на світ, що проявляється у зменшені складності організації життєвого простору та зумовлює трансляцію студентам узагальнених образів і глобалізованих знань. Іншим групам вибірки з виявленим «поле-незалежним» когнітивним стилем властива здатність конкретизувати знання, приділяти увагу тонкощам і виділяти значущі деталі з цілісної складної просторово-часової ситуації або великого масиву даних.

Відомо, що трансляційна функція організаторів навчального процесу розширює інформаційне поле сприйняття студентами навчального матеріалу незалежно від власного когнітивного стилю студентів. Цим підкреслюється зворотний зв'язок (від семантичного коду викладача до когнітивного стилю студента) і відкриваються такі закономірності:

- 1) залежність когнітивного стилю від структури суб'єктивного досвіду особистості;
- 2) формування і видозміна когнітивного стилю мнемічним контекстом та активованими смисловими полями;
- 3) розширення пізнавальних фільтрів структуруванням та інтегруванням життєвого простору.

Відтак, інтеграція знання та розширення суб'єктивного семантичного досвіду самого викладача, множинність індивідуально налаштованих образів його світу та їх динаміка мають властивість впливати і на його власний когнітивний стиль, зокрема, збільшувати здатність до «поле-незалежності». Розкритий факт, підтверджується припущенням О.Ю. Артем'євої щодо трансформації образу світу в процесі професійної діяльності й приближенням його до певного професійного інваріанту (зразкової, ефективної моделі) [4].

Використання Н-критерія Крускала-Уолліса дозволило перевірити це положення і виявити невідповідності між чотирма групами вибірки за трьома ознаками: «поле-залежність» – «поле-незалежність» ($N_{\text{емп.}}=15,435$; $N_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}}=11,345$, $p \leq 0,01$), «відповідальність» ($N_{\text{емп.}}=14,394$; $N_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}}=11,345$, $p \leq 0,01$) та «тип

установки щодо інших» ($N_{\text{емп.}}=19,168$; $N_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}}=11,345$, $p \leq 0,01$). Значення H -критерію дозволяють не тільки констатувати статистичне розрізнення групи 3, але й визначити «відповідальність» та «тип установки щодо інших» як детермінуючих утворень, що системно об'єднують ключові характеристики семантичного досвіду бачення світу особистості.

Виявлено зниження показника «відповідальність» у групі 3 за методикою А. Ленгле і К. Орглер. «Відповідальність» як обов'язкове включення у виконання рішень, зумовлених інтегрованими значеннями (важливими для себе особисто або для інших), розкриває здатність витримувати процес втілення рішень у життя з переживанням впевненості та внутрішньої визначеності й самоочевидності. Специфічність означених переживань позначається на горизонті пізнання світу і відображує досить глибоке ставлення до нього, як слушно зазначав В.В. Петухов [36].

Перевага ситуативно-суб'єктивного та функціонально-ділового типу установки щодо інших за методикою Ф. Фідлера у досліджуваних групі 3 констатує зумовленість їх професійного спілкування емоційно-ситуативними або прагматичними факторами. Отримані емпіричні дані підтверджують, що співвіднесення Я зі світом, світом інших людей та самовіднесення, які проявляються у готовності певним чином вибудовувати свої взаємовідношення з іншими та рівень «поле-незалежності» пов'язані із ступенем диференційованості професійного бачення світу досліджуваними та виявленням себе в більш ширшому професійному варіанті. Себто, поєднання професійних ролей та багатомірний суб'єктивний досвід забезпечують більшу структурованість й інтегрованість професійної картини світу досліджуваних. Вказане положення підтверджується показниками методики «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва. Ланцюг смислотворення й кількість граничних смислів через окреслення функціонального плану психологічної допомоги, дозволив розгорнути центральний професійний конструкт і визначити, що кількість, широта та глибина відкритих вузлових смислів однакова для всіх груп вибірки, але кількість граничних смислів відрізняється і збільшується у групі викладачів, які суміщають професійні ролі, зокрема викладача й практикуючого психолога.

Отже, можна констатувати, що «відповідальність» та «тип установки щодо інших» як системні утворення розповсюджуються

на сприйняття світу, а тому їх можна розглядати як акцент (слід) попереднього досвіду взаємодії особистості зі світом. А, крім того, як зону, реорганізація якої вносить зміни і у множинні взаємозв'язки образів «картини світу» особистості, у специфіку функціонування контурів свідомості (мнемічного, мисленнєвого, уяви, сенсорно-перцептивного, афективного) та у пізнавальні стилі.

Проведене емпіричне дослідження мало на меті актуалізувати важливий момент навчання майбутніх фахівців, а саме: детермінованість еволюціонування їх «професійної картини світу» смисловою системою викладачів в інтерактивних початкових ситуаціях як прогресуючого опосередкування соціально-професійними спільнотами й їх цінностями. Компоненти бачення світу викладачами, зокрема їх відображення професійного світу та особливості їх соціальної й когнітивної перцепції, професійні аспекти спілкування – мають властивість транслятувати смислову тканину власної «картини світу» і, водночас, впливати на розвиток і динаміку «картини світу» студентів.

Слід наголосити, що положення про трансляцію смислів від викладача до студента у процесі навчальної та навчально-практичної їх діяльності, підтверджується не тільки дослідженнями суб'єктивної семантики, проведеними О.Ю. Артем'євою та учнями її школи, але й науковими ідеями і психолого-педагогічними підходами авторитетних українських вчених.

До таких ідей відноситься відкриття І.А. Зязюном «філософії серця» у власній «Я-концепції» викладача; ідея С.Д. Максименка про необхідність опосередкування рушійних сил розвитку особистості інформацією, вміщеною у взаємодіючих компонентах системи (викладач-студент), від якої залежить упорядкований, спрямований характер зміни; ідея діалогізму Н.В. Чепелевої; розвиток мовленнєвої та комунікативної компетентності майбутніх психологів Н.Ф. Шевченко тощо [29; 50; 53]. Разом з тим, процес навчання складний та багатогранний і зумовлюється взаємодією семантик двох зустрічних векторів: один від викладача (керівника практикою), інший – від студента.

Внутрішня методична логіка дослідження смислової архітектури свідомості спрямовується на визначення:

- 1) засобів та умов налаштування мнемічних контекстів;
- 2) вихідних властивостей смислових полів свідомості;

3) засобів реорганізації смислових полів і мнемічних контекстів;

4) можливих причин опору такій перебудові (ступінь проникності границь).

Означена багатозарова смислова динаміка передбачає аналіз трьох головних іпостасей свідомості:

– онтологічного суб'єктивного тла (засобу буття), що має персональне минуле, особистісну історію своєї генези та специфіку екзистенційної дійсності, з фрагментом якої людина себе співвідносить у теперішній час і який значуще на неї впливає;

– функціонального плану внутрішніх дій індивіда, що генерує систему особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій;

– безперервної модифікації стабільно-динамічного «множинного тексту» свідомості у спосіб знаходження нових та рефлексивного ставлення до вже набутих смислових орієнтирів.

Розкривається процесуальна характеристика означених іпостасей смислової архітекτονіки свідомості за допомогою п'яти планів її розвідки, а саме:

1) *плану мікрогенези* – породження «мнемічних контекстів»;

2) *плану макрогенези* – динаміки смислових полів як розвитку самоорганізації особистості, що забезпечує «збирання себе» та зміну зв'язків і відношень між елементами системи «Я» через розширення життєвого простору;

3) *функціонального плану* – пошуку засобів зміни (реорганізації) мнемічних контекстів, що оформлюють семантичну канву «рекуренції»;

4) *операційно-пізнавального плану* – визначення специфіки дії пізнавальних контурів як форм смислотворення та парціальних видів розуміння на рівні діяльнісного упредметнення потреб;

5) *операційно-емоційного плану* як ключової умови генези смислової архітекτονіки свідомості, зокрема, можливості встановлювати між-образні зв'язки («емоційно-образні узагальнення»), за допомогою яких розкривається зміст, умови і засоби впливу на характер зв'язків між смислами, що організують семіотику та семантику «множинного тексту» свідомості.

Кожний процесуальний план предметно окреслюється емпіричними корелятами та діагностико-корекційними інструментами, а саме:

1) на плані мікрогенези (становлення мнемічних контекстів) емпіричними корелятами обрано системні утворення «девіз життя» та «тип установки щодо інших» (інтегральна мета, доміантний намір, переважна інтенція ставлення до інших і до світу). Методичними інструментами є *техніка «Найраніший дитячий спогад» А. Адлера [41]; адаптована методика «Тип установки щодо інших» Ф. Фідлера [17];*

2) на плані макрогенези (динаміка смислових полів) емпіричним корелятом є «семантичні універсалії». Методичні інструменти: *проективна методика «Мій світ» (модифікована методика «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда) [19], оцінювальна решітка методу репертуарних матриць Дж. Келлі [44];*

3) на функціональному плані (реорганізація мнемічних контекстів) емпіричними корелятами є «телеологічність – каузальність», які дозволяють здійснити композиційний аналіз смислів з визначенням ієрархії та інтеграції структурних елементів смислових полів різного контексту. Методичні інструменти: *модифікована методика «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва [24], модифікована методика «Каузометрія» О.О. Кроніка і Є.І. Головахи [21];*

4) на операційно-пізнавальному плані емпіричними корелятми є «зона інтенсивної перцепції, пов'язаної з предметом діяльності» та «потребово-мотиваційні тенденції у сприйнятті світу». Методичні інструменти: *методика «Оцінка специфіки перцептивного світу» В.П. Серкіна [40] і «Тематичний апперцептивний тест» Г. Мюррея в інтерпретації М.С. Розова [25; 37];*

5) на операційно-емоційному плані емпіричними корелятами є «екзистенційна сповненість, персональність і екзистенційність як три вектори взаємодії Я зі світом» та «вплив переживань на характер зв'язків між смислами». Методичні інструменти: *«Шкала екзистенції» А. Ленгле [20]; «розсіяна» суфійська техніка «Притча про притчу» Р. Уілсона [43, с. 13].*

Наочним **прикладом дослідження суб'єктивних чинників** динаміки смислових полів може слугувати психодіагностика **функціонального плану реорганізації мнемічних контекстів** свідомості.

Вихідні положення діагностики. Згідно із запропонованою Д.О. Леонтьєвим класифікацією критеріїв виміру смислових утворень [26, с. 301], дихотомія «телеологічність – каузальність» аналізується як біполярний конструкт, що визначає специфіку

мнемічних контекстів смислової архітектоніки свідомості людини. Мнемічний контекст є несвідомим семантичним «сховищем» образних та вербально-логічних репрезентацій, яке організовується різними формами. Таким формами можуть бути «осередки сублімованого досвіду» (С. Гроф), «мнемічні сліди смислів» (П. Ліндсей, Д. Норман), «схеми як організований комплекс знань про події» (Д. Норман), «сценарії як послідовність подій» (Д. Норман) [Цит. за: 1, с. 158-159].

Очевидно, що «телеологічність» – це вектор активації й ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості-над-можливості та викликів життя. «Каузальність» позначається як переживання ряду подій з виразною їх детермінованістю мнемічною контекстною мережею та зумовлюється поле-залежністю й фіксацією на минулому і теперішньому часі.

Відтак, дослідження ознак «телеологічність-каузальність» забезпечує відкриття детермінаційного зв'язку, який системно впливає і реорганізує мнемічні контексти смислової архітектоніки свідомості особистості. Крім того, аналіз «телеологічності-каузальності» дозволяє розкрити особливості репрезентативної ознаки смислової архітектоніки свідомості, а саме – виділення смислу із сприйманої інформації та формування і розвитку на цій засаді власного знання і значення. Критеріями аналізу «телеологічності-каузальності» визначено «свобода» й «відповідальність» як два найбільш інтегрованих виміри особистості стосовно власної екзистенції та світу. Відношення до «свободи» розкриває здатність бути рішучим і розширювати свій життєвий терен (мати свободу внутрішнього простору життя) або, навпаки, відчувати невпевненість у рішеннях, планах та власній активності щодо перебігу подій. Сутність свободи на інтраперсональному плані відкривається здібністю «Можу», в якій світ і людина переплетені, а почуття «Я можу» складається, як зазначає А. Ленгле, з інтриністичного компоненту (персональна частка), що представлено здібностями, силою і екстраністичного компоненту (ситуаційна частка), який містить умови й можливості [61].

Обґрунтовуючи мотиваційну теорію щастя, О.Кронік і Р.Ахмеров вказують, що людина є «з одного боку, певною системою взаємозумовлених потреб і користі та складностей і здібностей, з іншого» [21, с. 16]. Тому принципами регуляції людиною свого відношення до світу, як зазначають автори, – є збільшення корисності; зменшення потреб; зменшення складності; збільшення здібностей [21, с. 22; 187].

Конструкт «відповідальність» розкривається діями послідовного знаходження або відповіді (як смислу), або рішення (як програми), або дії (як предметного перетворення). Відповідальність є системним смисловим утворенням, що діалектично пов'язує складність, корисність, ресурсність та інтенційність (наміри, потреби), формує стабільну самоцінність і здатність «витримувати» виклики життя як умову розвитку своєї сили і як прояв інтенційності. Це обов'язкове доведення до результату рішень, які прийняті на засаді персональних цінностей [61]. Крім того, «відповідальність» не змушує людину зменшувати свій потребовий вектор та уникати викликів життя, а навпаки, формує стабільну самоцінність і здатність «витримувати» виклики життя як розвиток своєї сили і прояв інтенційності.

Вибірка складалась з двох груп: група 1 – 577 осіб, що здобували першу вищу освіту (перший і другий рівень освіти) та група 2 включала 186 студентів, що отримували другу вищу освіту (другий рівень освіти).

Методика «Граничного смислу» Д.О.Леонтьєва дозволила емпірично дослідити ступінь телеологічної ознаки досліджуваних. Модифікація питання методики відкривала вимір «свободи»: «Навіщо людині свобода?» Крім того, методика була доповнена функціональним планом, а саме – додатково задавалися два питання: «Які три мої дії свідчать про мою свободу?», «Які три дії інших свідчать про їх свободу?»

Результати, їх обробка та обговорення. Обробка даних проводилась за допомогою структурного аналізу [24] та контент-аналізу. Відповідно до предметного поля дослідження, одиницями контент-аналізу були обрані індекси: «ставлення до себе», «ставлення до світу», «ставлення до життя». Підраховувалися індекси як частка від загального числа неповторювальних категорій до категорій, які описують зазначений індекс. Отримані кількісні дані наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Показники структурного та контент-аналізу
«телеологічності» за методикою «Граничний смисл»
Д.О. Леонтєва**

Індикатори	Група 1 (n=577) (\bar{x})	Група 2 (n=186) (\bar{x})
кількість вузлових категорій (max=∞)	3,22	7,43
кількість граничних категорій (max=∞)	3,65	9,59
індекс пов'язаності категорій (max=1)	0,35	0,78
індекс продуктивності (max=∞)	8,70	19,23
індекс «ставлення до себе» (max=1)	0,34	0,45
індекс «ставлення до світу» (max=1)	0,11	0,49
індекс «ставлення до життя» (max=1)	0,21	0,51

З одного боку, аналіз отриманих даних показав різну ступінь опрацювання досліджуваними виміру «свобода» і готовності його обговорювати. Статистичний аналіз визначив розходження 1-ої і 2-ої груп вибірки за всіма без виключення якісними показниками (структурними індикаторами методики та введеними індексами) за критерієм кутового перетворення Р. Фішера ($\varphi^*_{\text{емп.}}$): вузлові категорії (3,14*), граничні (4,42*), пов'язаність категорій (3,23*) і продуктивність (3,10*) смислотворення та ставлення до себе (1,89*), ставлення до світу (2,78*), ставлення до життя (2,05*). Всі результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$ ($\varphi^*_{\text{крит.}} \leq 1,64$) або на рівні $p \leq 0,01$ ($\varphi^*_{\text{крит.}} = 2,31$). Знайдені розходження зумовлені різним соціальним, особистісним та професійним досвідом досліджуваних 1-ої і 2-ої груп вибірки. Студенти післядипломної освіти мають більш розвинений і диференційований життєвий простір, який в умовах професійно-початкової діяльності знаходить нові інтеграційні засади для побудови ще однієї зони «вільного руху» – нової професійної «картини світу»: «Я психолог-консультант». Ситуаційна частка почуття «Я можу» у досліджуваних групи 2 не потребує перевірки – це їх усвідомлений вибір, в якому вони

впевнені, а тому не створює блоkad у переживанні умов і можливостей досягати те, що є важливим. Граничні категорії досліджуваних групи 2 розкривають їх категоричне і впевнене ставлення: «щоб бути сильною», «щоб виконати свої зобов'язання», «щоб знайти те, що робить мене щасливою», «щоб довести всім своє право Бути» тощо. Отже, досліджувані групи 2 знають, що вони вибирають в поточній ситуації їх життя, можуть розгледіти цінності свого шляху і номінувати свої смисли.

З іншого боку, тривалий час, що затратили досліджувані обох груп вибірки на експрес-методику (в середньому він складав 25-30 хвилин) та ступінь суб'єктивного відчуття важкості завдання (приклади коментування досліджуваними власного процесу виконання завдання: «не знаю, що для мене свобода», «звичне слово, але я не задумувалась, що я роблю коли її відчуваю», «а чи є вона в мене?», «мене привчали, що відчувати свободу – це егоїзм», «чи можу я бути вільною?» тощо), свідчать про відсутність її актуалізації (особистісна частка «Я можу») у досліджуваних обох груп вибірки.

«Свобода» у відповідях досліджуваних групи 1 поєднувалась з почуттям провини, станом тривоги, невпевненістю в своєму праві діяти у відповідності до власних прагнень, потреб та цінностей (наприклад: «мої зобов'язання стримують мою свободу», «моя свобода – це нанесення збитку іншим», «коли я дію у відповідності до своїх планів – оточуючі ображаються» тощо).

Таким чином, були виявлені зовнішні та внутрішні блокади «телеологічності» досліджуваних обох груп вибірки, які проявлялися через:

- переживання досліджуваними складності виконання завдання і коментування своїх внутрішніх та зовнішніх дій (74% вибірки);
- тривалість часу, який затратили досліджувані на пошук трьох дій, що пов'язані з виміром «свобода» (87% вибірки);
- описові характеристики відкритих смислів, в яких недостатньо представлена опора на себе (приклади відповідей на питання «Навіщо?» у смисловому дереві виміру «свобода»: «щоб відчувати захищеність», «щоб не залежати від оточуючих», «щоб позбавитися тривоги і залежності від оцінки іншими», «щоб відстоювати себе», «щоб мати право на власне життя», «щоб витримувати напір оточуючих», «щоб не прохати допомоги» тощо);

– незначна загальна кількість знайдених вузлових та граничних категорій у кожній з груп вибірки;

– низький рівень представленості виміру «свобода» у співвіднесенні себе зі світом, власним життям та самовіднесенням, зокрема, образ світу (0,11; 0,49), образ життя (0,21; 0,51) та образ себе (0,34; 0,45) незначно конкретизувалися у вимірі «свободи».

Отже, у досліджуваних, «свобода» як здібність знаходити реальні можливості для власних дій та створювати з них ієрархію відповідно до персональних цінностей і забезпечувати цим особистісно обґрунтовані впевнені й несуперечливі рішення, не виступала до діагностики (в плані особистісної частки – в обох групах, а в плані ситуації – в групі 1) усвідомленою інтенційною засадою, що спрямовує і вибудовує шляхи їх персонального руху. Специфіка методичної процедури, яка одночасно є і діагностичною, і корекційною забезпечила актуалізацію цього виміру екзистенційної дійсності досліджуваних через перегляд свого особистісного досвіду в ракурсі «свобода» та доповнення мнемічних контекстів.

Методика «Каузометрія» О.О.Кроніка і Є.І.Головахи [21] модифікована відповідно до предмету дослідження з метою розкриття не тільки причино-наслідкових зв'язків між важливими подіями життя досліджуваних, але й знаходження смислових зв'язків між елементами та образами їх уявлення про минуле і сьогодення. Діагностика складалась з п'яти послідовних кроків:

1) складання у хронологічному порядку списку важливий подій, які принесли зміни у траєкторію життєвого шляху досліджуваних – виступили біфуркаційними точками;

2) визначення причинної детермінації подій та причинно-наслідкових зв'язків між подіями (описова характеристика);

3) аналіз цілі події або її впливу на подальший життєвий рух як засобу (описова характеристика);

4) знаходження значущих людей, які були причетні до події в силу системної організації життєвого простору, зумовленості ряду подій досліджуваних іншими людьми та з метою розширення мнемічного контексту, який детермінується співвіднесенням Я з іншими учасниками події;

5) знаходження смислової детермінації: «В чому полягає смисл події, навіщо вона трапилась?» (формулювання смислу).

Критерієм трактування індексів, відкритих у результаті аналізу причинної, цільової та смислової детермінації життєвих подій,

виступив вимір «відповідальності», що окреслює персональне включення і знаходження раз у раз відповіді про сприймання та суб'єктивну інтерпретацію значущих відношень Я з людьми, ставлень до об'єктів, ситуацій, подій, які «торкнулися» досліджуваних. Підраховувались індекси як частка від загального числа неповторювальних категорій до категорій, які описують зазначений індекс.

Результати, їх обробка та обговорення. Інтерпретація отриманих даних включала контент-аналіз з переводом отриманих пояснень (описових характеристик) та взаємозв'язків подій (причинних, цільових та смислових) до одиниць аналізу (індексів). Індексами було обрано ракурси співвіднесення досліджуваних зі світом, світом подій і світом інших людей, зокрема: «Мій потенціал» як прояв в описових характеристиках здібностей та ресурсу; «Мої потреби» як прояв інтенцій і потребо-мотиваційного параметру; «Виклики життя» як віднесеність до ситуацій неможливості-надможливості; «Досягнення (корисність)» як предметна засада встановлювати стабілізуючий рівень для певного відрізка часу і простору життя, «Значущі інші» як системна пов'язаність людини в особисті, професійні, соціальні тощо зв'язки з іншими людьми, через які здійснюється дія співвіднесення себе зі світом та самовіднесення. Отримані кількісні дані наведено в табл. 3.

Таблиця 3

**Індикатори аналізу «каузальності» за методикою
«Каузометрія» О.О. Кроніка і Є.І. Головахи**

Індикатори	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)
«Мій потенціал» (max=1) (\bar{x})	0,78	0,85
«Мої потреби» (max=1) (\bar{x})	0,43	0,56
«Виклики життя» (max=1) (\bar{x})	0,23	0,61
«Досягнення, корисність» (max=1) (\bar{x})	0,39	0,67
«Значущі інші» (max=1) (\bar{x})	0,19	0,29

Міжгрупове порівняння кількісних значень методики за критерієм кутового перетворення Р. Фішера вказало на їх розходження за двома індикаторами: «Виклики життя» ($\varphi^*_{\text{емп.}}=2,56^*$ на рівні $p \leq 0,01$ $\varphi^*_{\text{крит.}}=2,31$) і «Досягнення, корисність»

($\varphi^*_{\text{емп.}}=1,89^*$ на рівні $p \leq 0,05$ $\varphi^*_{\text{крит.}} \leq 1,64$). Фактично, виклики життя досліджувані групи 2 сприймають як кризові переходи до себе більш самостійного і сильного. Результатом переживання кризи є збільшення ціннісного або творчого відношення до ситуацій і подій. Наприклад: «головною подією початку юності вважаю триразовий вступ до університету, який показав, що для складних цілей я повинна більш готуватися і ставитися серйозніше», «онкологічна хвороба у 20-ть років мобілізувала мене на виживання і витримку навіть за дуже складних і непрогнозованих умов», «розлучення з чоловіком стало для мене точкою відліку початку мого самостійного життя», «втрата мами в ранньому дитячому віці навчило мене адаптуватися до різних обставин і людей» тощо. Індикатор «досягнення та корисність» минулих подій у групі 2 характеризується почуттям впевненості та невідповідності своїх досягнень й їх важливості для втілення в життя подальших задумів («перша освіта стала поштовхом у пошуку своєї професійної справи», «народження дитини відкрило потік ідей, які хочеться втілювати заради неї й загального благополуччя», «моє вміння спілкуватися зі «складними» співрозмовниками робить мене незамінною у врегулюванні конфліктів на роботі» тощо.

Слід підкреслити, що виконання методики «Каузометрія» дозволила активувати мнемічні контексти та «передивитися» події, які вважаються на теперішній час важливими. Більша кількість згаданих досліджуваними обох груп вибірки подій стосувалась їх «Потенціалу» (0,78 і 0,85 відповідно) та «Потреб» (0,43 та 0,56). Смисли, які знаходили досліджувані мали відношення до здібностей та бажань, очікувань і важливих намірів, наприклад: «мені по силам швидко оволодіти новою інформацією», «я можу зрозуміти, чому на мене ображаються», «я маю вплив на інших людей», «я швидко мирюся після сварки», «я цікава іншим» тощо. Аналіз досліджуваними подій минулого вибудовує ракурс їх сприйняття через досвід теперішнього часу.

Найменше значення у групах вибірки отримав індикатор «Значущі інші» (0,19 та 0,29 відповідно), який відбиває, що досліджувані не схильні знаходити зв'язки між описаними подіями і своїм ставленням до значущих людей. Більш наглядно це проявляється, наприклад, у події «дебют панічних атак», який не розглядається досліджуваною у системному зв'язку з найбільш значущими людьми (батьки або чоловік, або дитина (що буває рідше)). Значущі люди, з одного боку,

виступають елементами системи, до якої входить досліджуваний. З іншого, проявляють емоційні та смислові зв'язки досліджуваного до них. Означені зв'язки зумовлюють сприйняття себе та світу і за умови відсутності їх усвідомлення діють безпосередньо на поведінкові та емоційні патерни, тілесну та психічну симптоматику людини. П'ятий крок діагностики дозволяв установити такі зв'язки у формулюванні смислу, наприклад: «я схильна перекладати відповідальність за своє життя на чоловіка», «жити життям мами, маючи свою власну родину я вже не можу», «моє очікування та вимагання допомоги від чоловіка, фіксує мене на позиції маленької дитини», «я є, навіть, коли мене не покохав обраний мною юнак», «мій вибір психології як фаху залежав і від мене, і від подруги, яка поділилася необхідною інформацією» тощо.

Допускаємо, що винайдені в ході виконання методики «Каузометрія» смисли та смислові зв'язки між подіями та значущим оточенням досліджуваних відобразили функціональний аспект смислотворення (зміни та наповнення мнемічних контекстів). Введений критерій «відповідальність», відповідно до якого трактувалися індекси, простежувався практично у всіх відкритих смислах. Він проявляв готовність досліджуваних йти у життя, у нові задуми, будучи збагаченим новим досвідом визнавання себе і своєї взаємодії зі світом, поширюючи первісний мнемічний контекст. Вважаємо це результатом послідовної п'яти-крокової діагностичної процедури. Можна констатувати, що знайдені досліджуваними смисли виступають гарантованими орієнтирами у заданості жити своє життя, а «відповідальність» співвідносить їх зі світом та включає як автентичне самоусвідомлення, так і турботливе обходження з життям.

Загалом, введені критерії аналізу функціонального плану реорганізації мнемічних контекстів досліджуваних: «свобода» і «відповідальність» розведені нами до різних полюсів смислового навантаження людини: «телеологічність – каузальність» в силу різних вихідних інтенційних їх складових та похідних функцій. Свобода як рішучість розширювати свій життєвий терен, вбираючи в себе та опрацьовуючи приємний і не дуже приємний досвід, задає загальний вектор трактування подій та їх множини у телеологічному «вичерпуванні» світу. Відповідальність як знаходження відповіді щодо актуальної ситуації, зумовлює акумуляцію власного досвіду в переживанні конкретної події. Діалектика «свободи» і «відповідальності» як зон узагальнених

смислів задає прецедент злиття Я зі світом, коли відкритість світу інтегрується в переживання самоздійснення: «Я-Можу-Бути-Тут», а також, у своєму минулому і у своєму майбутньому.

Висновки

Теоретичний аналіз феномену «свідомість» означив багатовекторний простір його розвідок та окреслив змістово-семантичну й структурно-функціональну його сутність. Зокрема, встановлено такі евристичні рамки дослідження:

1. Переживання «співвіднесення Я зі світом» зумовлює походження і розвиток змісту свідомості.

2. «Мікрогенеза» смислової архітекτονіки є процесом становлення суб'єктивної воронки, що поглинає та акумулює недиференційований досвід, зумовлений етіологічними факторами перинатального та раннього біографічного періодів розвитку людини.

3. «Макрогенеза» є динамічним рухом смислової конструкції, що забезпечується процесом розуміння свідомістю власного «тексту» через відношення до нього і розвитком власних значень за рахунок варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів.

4. Смысл є інтеріоризованою інтенцією, тобто, «слідом» взаємовідношення Я зі світом, «після-образом» сприйняття «значення» чогось і для когось (як інтерсуб'єктивного горизонту), «після-образом» розуміння, інтерпретації й «пере-життя» того, що було трансльоване ззовні і що має мнемічний слід, залишений попередньою взаємодією зі світом людей.

5. Смыслова архітектоніка свідомості є предметною цариною свідомості, багатомірною системою смислової конструкції психічного, що детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», акумулює і «укладає» у парафернальні смислові поля сліди (як різні виміри) зафіксованих попередніх взаємодій і ставлень до світу, його об'єктів (явищ, ситуацій).

Зовнішня методична логіка дослідження смислової архітектоніки свідомості окреслює об'єктивні чинники мікро-, мезо- та макрорівнів, зумовлюючих побудову індивідуальної смислової системи створення образу світу. Внутрішня логіка визначається засобом буття, функціональним планом внутрішніх дій особистості та безперервною модифікацією стабільно-динамічного «множинного тексту» свідомості.

Обґрунтовано п'ять планів психодіагностики смислової архітекτονіки свідомості, зокрема, мікрогенези (породження «мнемічних контекстів»); макрогенези (динаміки смислових полів як розвитку самоорганізації особистості); функціонального (умов реорганізації мнемічних контекстів); операційно-пізнавального (специфіки дії пізнавальних контурів свідомості на рівні діяльнісного упредметнення потреб); операційно-емоційного (умов впливу на характер зв'язків між смислами). Кожен процесуальний план перетворено в емпіричні кореляти та у діагностико-корекційні інструменти їх дослідження.

Список використаних джерел:

1. Агафонов, А.Ю. (2003). *Основы смысловой теории сознания*. Санкт-Петербург: Речь.
2. Адлер, А. (2015). *Наука о характерах. Понять природу человека*. Москва: Академический проект.
3. Аллахвердов, В.М. (2000). *Сознание как парадокс: Экспериментальная психологика*. Санкт-Петербург: ДНК.
4. Артемьева, Е.Ю. (1999). *Психология субъективной семантики*. Москва: Наука.
5. Артемьева, Е.Ю., Вяткин, Ю.К. (1986). Психосемантические методы описания профессии. *Вопросы психологии*, 3, 27-33.
6. Балацький, Є.В. (2008). Крос-контурні зв'язки в людській психіці. *Вісник НАН України*, 2, 51-59.
7. Бахтин, М.М. (1979). *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.
8. Братусь, Б.С. (1990). Опыт обоснования гуманитарной психологии. *Вопросы психологии*, 6, 13-22.
9. Василюк, Ф.Е. (1984). *Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций)*. Москва: МГУ.
10. Выготский, Л.С. (1982). Проблемы общей психологии. *Собрание сочинений: в 6-ти т. Т.2*. Москва: Педагогика.
11. Выготский, Л.С. (2005). *Психология развития человека*. Москва: Эксмо.
12. Головаха, Е.И., Кроник, А.А. (1984). *Психологическое время личности*. Киев: Наукова думка.
13. Гроф, С. (2008). *Путешествие в поисках себя*. Москва: АСТ.
14. Джемс, У. (1991). *Психология*. Москва: Педагогика.
15. Дойч, Д. (2004). *Структура реальности*. Москва-Ижевск: РХД.

16. Зинченко, В.П. (2006). Сознание как предмет и дело психологии. *Методология и история психологии*. Т. 1(1), 207-231.

17. Каліщук, С.М. (2014). Методика Фреда Е. Фідлера та вірогідність зміни установки особистості щодо інших. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія, 48, 112-122.

18. Каліщук, С.М. (2020). *Генеза смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів*: Монографія. Львів: Сполом.

19. Каліщук, С.М. (2020). Смислова архітектоніка свідомості та екзистенціально-системний концепт реорганізації «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 48, 154-174. DOI: 10.32626/2227-6246.2020-48.154-174.

20. Кривцова, С.В., Лэнгле, А., Орглер, К. (2009). Шкала экзистенции (Existenzskala) А. Лэнгле и К. Орглер. *Экзистенциальный анализ*. Москва, 1, 141-170.

21. Кроник, А.А., Ахмеров, Р.А. (2008). *Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути*. Москва: Смысл.

22. Леонтьев, А.Н. (1977). *Деятельность. Сознание. Личность*. Москва: Политиздат.

23. Леонтьев, А.Н. (1991). О психологической функции искусства (гипотеза). *Художественное творчество и психология*. Под ред. А.Я. Зися, М.Г. Ярошевского. Москва: Наука, 184-187.

24. Леонтьев, Д.А. (1999). *Методика предельных смыслов (методическое руководство)*. Москва: Смысл.

25. Леонтьев, Д.А. (2000). *Тематический апперцептивный тест*. Москва: Смысл.

26. Леонтьев, Д.А. (2003). *Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности*. Москва: Смысл.

27. Лозова, О.М. (2007). Структура й семантика етнічної свідомості. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць, 1(19), 83-87.

28. Лоренцер, А. (1996). *Археология психоанализа*. Москва: Наука.

29. Максименко, С.Д. (2000). *Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии)*, Москва: Рефл-бук; Київ: Ваклер.

30. Максименко, С.Д. (2014). Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*, 2.12, 5-13.

31. Максименко, С.Д. (2006). *Генезис существования личности*. Київ: КММ.

32. Налимов, В.В. (2013). *В поисках иных смыслов*. Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив.

33. Папуча, М.В. (2011). *Внутрішній світ людини та його становлення: наукова монографія*. Ніжин: Видавець Лисенко М.М.

34. Папуча, М.В. (2018). Сознание: осознанная реальность? *Психологія людини: Свідомість і реальність. Збірник матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції (30-31 жовтня 2018 р.)*. За ред. М.В. Папуча, 197-205.

35. Петренко, В.Ф. (1988). *Психосемантика сознания*. Москва: МГУ.

36. Петухов, В.В. (1984). Образ мира и психологическое изучение мышления. *Вестник Московского Университета. Серия 14. Психология*, 4, 13-20.

37. Розов, Н.С. (1981). Применение ТАТ в психологической консультации: о способе целостной интерпретации рассказов. *Психологическая служба в высшей школе. Сборник научных трудов*. Новосибирск: НГУ, 67-80.

38. Рубинштейн, С.Л. (1997). *Человек и мир*. Москва: Наука, 138-160.

39. Рубинштейн, С.Л. (2003). *Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург: Питер.

40. Серкин, В.П. (2005). *Структура и функции образа мира в практической деятельности*. Дис. доктора психол. наук. Москва.

41. Сидоренко, Е.В. (2002). *Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру*. Санкт-Петербург, Речь.

42. Турбан, В.В. (2012). Психологічні проблеми розвитку етичної свідомості та моральності. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ*, 5, 124-133.

43. Уилсон, Р. (2016). *Квантовая психология*. Киев: София.

44. Франселла, Ф., Баннистер, Д. (1987). *Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам* / Общ. ред. Ю.М. Забродина и В.И. Похилько. Москва: Прогресс.
45. Фурман, А.В. (2015). *Ідея і зміст професійного методологування*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ.
46. Фурман, А.В. (2018). Метатеоретичні концепти пізнання свідомості. *Психологія особистості*, 1(9), 511-534. DOI: 10.15330/ps.9.1.5-11.
47. Ханина, И.Б. (1986). Семантические факторы обучающего общения: *Автореферат диссерт. канд. психол. наук. Москва*.
48. Хант, Г. (2004). *О природе сознания. С когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения*. Москва: АСТ.
49. Цапкин, В.Н. (2004). *Единство и многообразии терапевтического опыта*. Москва: МГППУ.
50. Чепелева, Н.В. (2018). Людина як суб'єкт самопроекування. *Психологія людини: Свідомість і реальність. Збірник матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції (30-31 жовтня 2018 р.) / за ред. М.В. Папуча, 3-5*.
51. Шадриков, В.Д. (2004). Мир внутренней жизни человека (о предмете психологии). *Журнал Высшей школы экономики. Т. 1, 15-20*.
52. Швалб, Ю.М. (2004). Свідомість як відношення людини до світу. *Психологія і Суспільство*, 4 (18), 154-166.
53. Шевченко, Н.Ф. (2005). *Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки*: Монографія. Київ: Міленіум.
54. Юнг, К.Г. (1996). *Человек и его символы*. Санкт-Петербург: Питер.
55. Юнг, К.Г. (2010). *Психология бессознательного*. Москва: Когито-Центр.
56. Фрейд, З. (1989). *Введение в психоанализ: лекции*. Москва: Наука.
57. Яценко, Т.С. (2017). Феномен імпліцитного порядку в глибинному пізнанні психіки. *Психологія і суспільство*, 4, 109-126.
58. Adler, A. (1964). *Superiority and social interest: A collection of later writings*. New York: Viking Press.

59. Amick, M. (2017). Embedded Figures Test. *Encyclopedia of Clinical Neuropsychology*. In Kreutzer J., DeLuca J., Caplan B. Springer (eds.). Cham.
60. Leary, T. (1987). *Info-Psychology*. New Falcon Press, Los Angeles.
61. Längle, A. (2011). The existential fundamental motivations structuring the motivational process. *Nova Science Publishers. Vene*, 41-56.
62. Mosak, H. (1989). *Adlerian psychotherapy*. In R. Corsini & D. Wedding (eds.), *Current psychotherapies*. Itasca, IL: F.E. Peacock.
63. Witkin, H. A., Goodenough, D.R. (1977). Field dependence and interpersonal behavior. *Psychological Bulletin*, 84(4), 661-689. doi:10.1037/0033-2909.84.4.66.